רסיסי זכרונות מהשואה

ר ס י ס י   ז כ ר ו נ ו ת   מ ה ש ו א ה

==

מבוא כללי.

בספר זה שני חלקים נפרדים. החלק הראשון (ערב השואה) נכתב על ידי. בחלק זה מסופר בעקר על התקופה הקצרה, שקדמה לשואה של יהודי אירופה.
בחלק השני (רסיסי זכרונות מהשואה) מסופר על השואה. החלק הזה נכתב על ידי בת זוגתי, הלה, אשר היתה בימי המלחמה שלוש שנים במחנות ריכוז שונים.
שנינו, בת זוגתי ואני, הועדנו את הספר לבנינו ולנכדינו. נשמח אם מישהו גם מעבר למסגרת הצרה של המשפחה ימצא בו ענין.

משה ברקאי

ערב השואה

השואה לא הסתימה עם שחרורם של שרידי מחנות הריכוז,הצלקות טרם נגלדו.השואה גם לא החלה עם הפעלת הכבשנים אלא הרבה לפני כן.

ערב השואה.

=============

מבוא.

פרקי החיבור.

============

מבוא.

=======

ספרות עשירה נכתבה על השואה ואינני בא להוסיף עליה,בראש ובראשונה משום שע-ליתי ארצה באביב 1941 ולא הייתי שם ....
ניסיתי בחיבורי להפנות את תשומת הלב לפרק זמן קצר באופן יחסי כאשר האדמה כבר "בערה" תחת רגליהם של היהודים בצ'כוסלובקיה ולא רק בה,אך טרם הופעלו מחנות ההשמדה.באותה העת רוב היהודים הישלו את עצמם,שהגל העכור של האנטיש-מיות יחלוף במהרה בלי שייפגעו במיוחד.לפרק זמן זה,שאני מכנה אותו "ערב השואה",ביקשתי להקדיש את חיבורי.
המסגרת של החיבור היא אוטוביוגרפית,אך שאפתי ככל האפשר לתאר את מצבם של היהודים ובמיוחד של הנוער,בן גילי,באותה תקופה קשה כאשר היטלר סיפח את צ'כוסלובקיה ל"רייך",נכון יותר לומר,כאשר צ'כיה ומורביה היו ל"פרוטקטוראט" של גרמניה הנאצית ואילו סלובקיה היתה למדינה "עצמאית".
בן לילה היו יהודי צ'כוסלובקיה לאזרחים מדרגה נחותה והיו חשופים לעלבונות ולרדיפות של השלטון ושל הרחוב כאחד.הנוער התקשה לוותר על רצונו הטבעי להמ-שיך ולהנות מהחיים על פי גילו חרף המגבלות,אשר נחתו על היהודים לבקרים.בעל כורחו התבגר נוער זה טרם זמנו.
מגבלות,גזרות,שיבושי תוכניות והעקר חיים בפחד מתמיד עוברים כחוט השני דרך כל הסיפור,ששמו "ערב השואה",אך גם רואי השחורות המובהקים ביותר לא העלו באותם הימים על דעתם את השואה הנוראה,אשר פקדה את יהודי צ'כוסלובקיה ושכ-נותיה תוך זמן קצר כל כך עם הפעלת מחנות ההשמדה.אין ספור של רכבות העבי-רו את היהודים מזרחה ....
מאחר שבחיבורי זה נדונה תקופה מלפני 50 שנה ויותר מטבע דברים שחלק מהפרטים
ומסיבה זו [illegible]
ומהשמות נשכחו.כדי לא לפגוע במישהו העדפתי לרוב שמות בדויים,למעט כמה אנ-שים ידועי שם,שהזכרתים בחיבורי.מגמת הסיפור היתה לתאר את התקופה ולא לספר על אנשים מסוימים.

משה ברקאי

אשדוד, ינואר 1994

א. משנות הנעורים בגולה.

מי שחושב שלנוער אין דאגות משלו ולעתים אף דאגות חמורות איננו אלא טועה. המבוגרים,אשר מציירים לעצמם מין תמונות וורודות על הגיל הזה,שכחו הרבה או שאינם רוצים להזכר.הגישה המוטעית לגבי גיל הילדות והנעורים מתבססת לרוב על ההנחה,שלגיל זה אין דאגות פרנסה והשאר בלאו הכי טפל כביכול ולכן גיל זה הנו תור הזהב של האדם.למותר לציין,שגישה זו,אף שיש בה לא מעט מן האמת,הנה פשטנית ובמיוחד כאשר מדובר על נוער יהודי בקרב סביבה לא אוהדת.

למדתי בכתה,שבה היינו ארבעה יהודים,שלושה בנים ובת אחת.כך התקדמנו במשך שמונה שנים מהכתה התיכונית הראשונה ועד לכתה השמינית והאחרונה,שבסיומה נע- רכו בחינות הבגרות.אני הייתי התלמיד החלש מבין ארבעתינו בכתות הנמוכות,אבל הצטיינתי בכתות הגבוהות.

היחסים בין ארבעתינו,בינינו לבין עצמנו וכן בינינו לבין שאר התלמידים בכ- תה,היו מורכבים מאד.בדרך כלל ניסינו בביה"ס,ככל האפשר,לטשטש,שהננו יהודים ולכן נמנענו להתלכד ולהופיע כקבוצה אחת בתוך הכתה.כל אחד חיפש לו ידידים בין התלמידים הנוצרים.התלמידים היהודים בתיכון באו לרוב ממשפחות אמידות.כך היה גם בכתתנו,למעט משפחתנו,שהיתה עניה.אבי ז"ל מת כאשר הייתי בן עשר וה- שאיר את אמי,אישה חולת לב,לא עצמאית וללא אמצעים מספיקים עם שני ילדים - אני ואחותי,שהיתה בשש שנים מבוגרת ממני.ההורים של שלושת חברי היהודים בכתה השתייכו לאותו מעמד כלכלי- סוציאלי של עשירי הקהילה ונפגשו בהזדמנויות שו- נות כמו בבית כנסת,בחתונות,בבר מצוות ובאירועים אחרים בעוד שמשפחתנו נדחקה לפריפריה בקהילה היהודית בעירנו עקב מצבנו הכלכלי.

מצב הדיור של משפחתנו ביטא היטב את מצבנו הכלכלי.בדירתנו היו שני חדרים, מטבח גדול באופן יחסי וכן פרוזדור,שממנו היו כניסות לחדר אחד,למטבח ולשרו- תים.אמי,אשר קיבלה גימלה קטנה,נאלצה משני החדרים שלנו להשכיר חדר אחד.אותו חדר עם הכניסה הנפרדת מהפרוזדור.מאחר שאחותי כבר היתה ילדה גדולה ולא הס- כימה לישון אתי בחדר אחד,העבירו אותי למטבח,שבו היתה לי מיטה מתקפלת. בחדר,שהשכרנו גר לרוב רווק.זכור לי פקיד דואר,שהתגורר אצלנו שנים רבות.הח- דר המושכר לא רק הקטין את דירתנו הקטנה בלאו הכי אלא גם הגביל אותנו בתחו- מים רבים.בכל פעם שאחותי ואני דיברנו בקול רם,מיד שמה אמי אצבע על פיה ורמזה לעבר החדר המושכר.לעומתי התגוררו חברי בכתה בדירות מרווחות.

אינני אומר דברים אלה מתוך קנאה.כנער לרוב לא הייתי מודע בחיי יום יום ל- קיפוח.למען האמת הרגשתי את עצמי היטב במטבח שלנו.היו כמובן הזדמנויות שו- נות,שבהן הניגודים הסוציאליים באו לידי ביטוי חריף.לעתים התקבל הרושם שהי- הודי העשיר בגולה פיצה את עצמו על נחיתותו כיהודי בחברה הכללית על ידי הדגשת מעמדו המיוחס כיהודי עשיר בקרב הקהילה היהודית.

נדמה לי שזה היה בכתה החמישית ב"תיכון". היינו כבני שש עשרה כאשר המורה אורמן, המורה להסטוריה, החליט שוב לטפל בארבעתינו. דובר היה אז בשעור על עמים קדומים וכן על בני ישראל. אורמן זה ניצל כל הזדמנות כדי להקניט את התלמידים היהודים וכן כדי להבאיש את ריחנו בין שאר התלמידים. הוא היה אנטישמי מובהק, אך מורה מצליח ובעל השפעה רבה על התלמידים ולכן גם חששנו מצליפותיו התכופות.

הוא סיפר לנו בשעור הזה, בין השאר, שאצל בני ישראל היו מעמדות חברתיים וכלכליים, לרבות מין אצולה, שאליה השתייכו הכהנים והלויים, בעוד ששאר היהודים היו כעין הפלביים ברומא. לאחר המבוא הזה הוא עבר להתקפה עלינו. "בכתה זו 28 תלמידים ומהם 4 יהודים, הווה אומר כ - 15 %, לא כן? לפי דעתי זו הכתה 'העשירה' ביהדים במוסדנו." הוא סקר את הכתה וזיהה אותנו אחד אחד בעיניו החדות. "אם כן היום ננצל את היהודים שלנו למטרות לימודיות." הוא שאל כל אחד מהבנים בנפרד האם מוצאו מהכהנים או מהלויים או שמא אנו נמנים על 'הפלביים'. ענינו, שהננו יהודים פשוטים.

אורמן פנה גם אל יוליה, הבת היהודית היחידה בכתתנו. אותה הוא שאל שאלה נוספת: "יוליה, את הרי בת גדולה ובוודאי הנך עוזרת לאמא, לא כן?" יוליה, אשר טרם עמדה על פשר השאלה, ענתה בחיוב ואז המשיך: "אם כן ספרי לנו, יוליה, איך אמך מכשירה בשר ואיך בכלל מתנהל מטבח יהודי כשר, הורייך הלא דתיים". אנחנו הבנים היינו נבוכים מאד כאשר אורמן ערך את 'מחקרו' להנאתם של רוב התלמידים בכתה. יוליה, אשר היתה מטבעה בישנית ורגשנית, בקושי עמדה בשעשועיו הברוטליים של אורמן. פניה הסמיקו ובעיניה התקשרו דמעות. תלמיד אחד לא קם להגנתנו, אם כי ידענו, שכמה תלמידים הסתייגו מהתנהגותו זו של אורמן. למזלנו היה זה שעור אחרון ומיד עם הצילצול הסתלקנו ארבעתינו כל אחד אל ביתו כדי שלא נהיה עוד חשופים למבטיהם ולהערותיהם של התלמידים בכתה. אירועים כאלה התרחשו בבית הספר מדי פעם. למען האמת יצוין, שרוב המורים לא העירו הערות אנטישמיות.

עם שינוי השלטון בגרמניה ב - 1933, על כל הכרוך בשינוי זה, החלו להגיע לעירנו, טשין, משפחות יהודיות מגרמניה, אשר לרוב לא התכוננו להשאר בעיר וביקשו לעלות לארץ ישראל וחלקם ניסו להגר לארצות אחרות. פליטים אלה עוררו בעירנו תשומת לב מיוחדת וכן מחשבות נוגות לגבי גורל היהודים בגרמניה וכמובן גם לגבי הצפוי לנו. במקביל תכפו הביקורים של עסקנים ציונים. חלה התעוררות וכן תסיסה מסוימת גם בקרב הקהילה היהודית במקום. התעוררות זו חלה בראש ובראשונה בקרב השכבה הצעירה יותר.

באוסטרבה, עיר שכנה וגדולה, היה מרכז יהודי גדול ומרכז ציוני מן הגדולים במדינה. נציגים של תנועות הנוער הציוני מאוסטרבה פעלו בקרב הנוער היהודי בערי האזור וכן בעירנו ובעיקר בקרב תלמידי 'התיכון'. עירנו היתה עיר גבול מיוחדת, שחציה צורף לפולניה. בחלק הפולני של העיר היתה קהילה יהודית עם מרכז ציוני פעיל, שאף הוא השפיע על קהילתנו ותרם לגיבוש מוסדות ציוניים אצלנו.

חרף הגבול,אשר חצה את העיר,היו התושבים של חלק אחד רשאים לבקר בחלק השני על פי היתר מיוחד וללא קשיים מיוחדים.תנועות הנוער בשני חלקי העיר קיימו קשרים ביניהן ואף נערכו פעולות משותפות.כמה מדריכי נוער מנוסים פעלו בעיר כולה,על שני חלקיה.

ה'קן',כך קראנו למועדון של תנועתנו,שבו היה נפגש הנוער הציוני בעירנו,גדל במשך השנים ובפרט אחרי רדיפות היהודים בגרמניה והיה למרכז של הנוער היהודי בישובנו,נכון יותר לומר,של חלק מהנוער היהודי.לחלק לא מבוטל של היהודים במקום לא היתה כל זיקה לציונות.

הפעילות ב'קן' לא היתה רצופה ולא תמיד התנהלה ברמה רצויה.נוסף לפעילויות השוטפות בשכבות הגיל השונות נערכו מטעם תנועת הנוער הציונית גם טיולים ואף יצאנו למחנה קיץ ארצי,שעליו עוד ידובר בהמשך.בימים שסבלתי מהערות אנטיש-מיות,כמו באותו המקרה של מורנו אורמן,שהזכרתיו מקודם,היה לי ה'קן' מקום מבטחים,כעין סם מרפא.ה'קן' גם טישטש במידה מסוימת את ההבדלים הסוציאליים בינינו.

למען האמת למעטים מאתנו היו תכניות מגובשות לעליה.דבר זה היה נכון גם לג-בי,אף על פי שנמניתי על המחנה 'האקטיביסטי'.דודתי היתה פעילה מאד ב'וויצו' לא רק בעירנו אלא אף במסגרת הארצית.השפעתה על משפחתנו ובמיוחד עלי היתה לא מבוטלת.היו לנו גם קרובים בארץ,שאתם היינו בקשר מכתבים רצוף.למרות כל אלה אין להכחיש שלימודים באוניברסיטה וקריארה של רופא,עורך דין או מהנדס דחקו את רעיון העליה,על כל פנים זמנית,לקרן זווית.אין לשכוח,שבצ'כוסלובקיה היה עדיין משטר דמוקראטי.אמי ביקשה,שאדחה,לפי שעה,את תוכניותי לעליה.

חרף ההפליה הסמויה ולעתים גם גלויה כלפינו,בכתה ומחוצה לה,ניסינו במקרים רבים להתעלם ממעמדנו זה.השתתפנו עם שאר התלמידים הגויים בשעורים לריקודים, המאורגנים על ידי בית הספר.צחקנו,קיללנו ובילינו עם התלמידים הגויים.למע-לה מזה,היו גם קשרי אהבה בין תלמידים יהודים לבין תלמידות נוצריות והתלמי-דים הנוצרים היו מהמחזרים הנלהבים ביותר אחרי השחרחורות היהודיות.אבל גם ב-אותן התקופות כאשר היתה לי ההרגשה,שהנני ככל התלמידים בכתה ושאין הפליה, הרי עמוק בלבי הצטבר משקע עבה מההתגרויות החוזרות והנישנות,משקע,שלא ניתן היה כבר לפזרו.

המעמד של תלמיד 'תיכון',על כל הכרוך בזה,הגביל במידה לא מבוטלת את פעילותי בתנועת הנוער הציונית,כשם שהפעילות ב'קן' מנעה במקרים רבים את שילובי בחב-רת כלל התלמידים.לא הייתי שלם עם עצמי לא בכתה ולא ב'קן'.כפילות זו הכבידה עלי לא מעט.יוצא מן הכלל נעים מהכפילות הזו,ולו רק לזמן קצר של שבועיים, היה מחנה הקיץ של תנועתנו.

המחנה נערך במזרחה של המדינה,אזור,שבו היה ריכוז גדול במיוחד של יהודים בצ'כוסלובקיה והיהודים היוו שם אחוז גבוה מאוכלוסית המקום.בערי המחוז הזה היתה אף רשת של בתי ספר עבריים יסודיים ותיכוניים,היחידה במדינה.

המחנה נערך סמוך לאחד הכפרים לרגלי הקרפטים.בדרך למחנה נאלצנו לעבור במו-
קצ'בו,עיר גדולה באזור,מרכבת מהירה לרכבת רגילה והיה עלינו להמתין למעלה
משעה.הפקדנו את חפצינו בתחנת הרכבת לשמירה ויצאנו העירה לסיור קצר.היה זה
בשעות הצוהריים והילדים התגודדו ברחובות העיר,כמקובל בחופש הגדול.כאן הת-
רחש לפנינו מחזה,שעשה עלינו רושם בלתי נשכח.קבוצת תלמידים יהודים,כבני ע-
שר,עברה לפנינו כאשר התנהל ביניהם וויכוח ער וקולני והכל בשפה העברית!היי-
נו המומים.היה לי חשק ללטף כל אחד מהילדים האלה,אך למען האמת גם קינאתי
בהם,על חלקם ששפר כל כך.היום אחרי למעלה מיובל שנים התמונה זאת עוד ניצבת
לפני בקווים בולטים.מי יודע מה היה גורלם של הילדים האלה? האם הצליחו לה-
גיע עם העברית הצחה שלהם לארץ ישראל או שמא ניספו עם הוריהם במחנות ההשמדה
הנאציים,מי יודע?
אחרי הצוהריים הגענו למקום היעד.הנוף היה מקסים,סמוך ליער ועל שפת נחל
קטן.רוח קרירה מההרים נשבה באזור גם בחודש יולי.הרחק ניראה כפר קטן ועל
הגבעות שמסביבו רעו עדרי צאן ובקר.היינו עיפים מאד אחרי הנסיעה הארוכה,אך
מי היה מוכן להודות ביום כזה,שהנו עיף? המחנה אורגן היטב.עם הגיענו ציפתה
לנו כבר קבוצת חברים,אשר שיכנה אותנו באוהלים,על פי תוכנית מוכנה מראש.
תוך זמן קצר הופעל המחנה על כל סממניו - מגרש מסדרים,דגל,פקודות היום,משי-
מות ותוכנית פעילויות מפורטת.התוכנית היתה עשירה ומגוונת:לימוד שירים עב-
ריים,מחנאות,טיולים בסביבה,הרצאות על המצב בארץ,על המפלגות ועוד.
רוב רובם של המשתתפים היו תלמידי ביה"ס התיכון.הנהגת התנועה רצתה להכשיר
חומר אנושי פוטנציאלי זה לתפקידי הדרכה בתנועה.בריכוז המחנה הזה פעל גם
שליח מהארץ וכן כמה אורחים מהתנועה בחו"ל.
סדר היום היה מלא ומגוון,אבל נשאר גם מעט זמן לבילויים.התנאים במקום זה
פיתו אנשים צעירים ל"רומנטיקה" ולכמה מאתנו,כולל אותי,היו גם חוויות אינ-
טימיות ומרגשות .היום כאשר אני נזכר במחנה קיץ זה הכל ניראה לי הרבה יותר
וורוד מאשר המציאות עצמה של אותם הימים.שכחתי כניראה במשך השנים כמה
מהמתחים האופייניים בחברת אנשים צעירים ותוססים,כמו מאבקים סמויים וגלויים
על עמדות השפעה ועוד.גם החיזורים היו כרוכים לא פעם בצער וקינאה.
אין ספק,שמחנה קיץ זה,חרף החיכוכים המקובלים,היה ברובו חוויה נעימה לרובנו
וכעת בפרספקטיבה של עשרות שנים ניטשטשו ההדורים והכל ניראה לי חלק ויפה
כעין חלום נעים.
המיוחד במחנה היה הניתוק המוחלט מבית ההורים ומהשגרה של תלמיד.מה שהיה
במיוחד חשוב היה השחרור מהכפילות המכבידה,שעליה דיברתי מקודם,בין זהותי
היהודית לבין היותי תלמיד בבית ספר תיכון צ'כי באזור גבול רגיש,שבו במיוחד
הודגשה הנאמנות הלאומית הצ'כית וכל גורם זר עורר חשדות והתנגדות.כאן היינו
בינינו לבין עצמנו.המחנה גם טישטש את המחיצות הסוציאליות,אשר היו קיימות
בקהילות היהודיות,שבהן במקרים רבים עשיר פרושו מכובד בעוד שהעניים היו

בדרך כלל בפריפריה חברתית.מחיצות אלה היו קיימות במידה רבה גם בקרב הדור הצעיר.הפעילות ב'קן' מיתנה את המחיצות ובמחנה נעלמו כליל.בשבילי,כבן משפחה עניה,היה מפגש זה של נוער ממקומות שונים במחנה קיץ,שבו כולנו כאילו התחל-נו מחדש,ענין מעודד.כל אלה היו רק תוצאות לוואי של המחנה,אומנם חשובות בש-בילי,אך היעד המרכזי היה כמובן גיבוש והכנה של סגל הדרכה בקרב הנוער הי-הודי ברחבי המדינה.
הימים במחנה חלפו מהר ובפרט הימים האחרונים.המחנה ננעל במסדר חגיגי.בדברי הפרדה הדגישו ראשי המחנה את ההשגים.אין ספק שהמחנה באמת תרם תרומה חשובה לרוב המשתתפים,תרומה,שבוודאי העשירה והעמיקה את הפעילויות ב"קיני" התנועה.
סיפרתי כאן בקצרה על כמה אירועים ועל כמה מהבעיות,שניצבו לפני נער יהודי בגולה באותם הימים.כניראה שצדקה סבתא שלי,אשר נהגה לומר,שלכל גיל אורות וצללים משלו.

בטיול מטעם הנוער הציוני בטשין (1934)

ב. לקראת בחינות הבגרות.

לכתה האחרונה ב'תיכון' היתה משמעות מיוחדת בשבילי.בצ'כוסלובקיה קוים בזמני המבנה של 5 כתות יסודיות ושל 8 כתות תיכוניות.בסיום הכתה השמינית ב"תי-כון",אשר נקראה גם אוקטבה,נערכו בחינות הבגרות.
בתום הלימודים התיכוניים ייקבע סופית האם אאלץ לאחר בחינות הבגרות להשתלב באחד ממקומות העבודה או שמא אמשיך בלימודים באוניברסיטה,בפקולטה לרפואה, וזאת היתה משאלתי.החמור היה,שההכרעה לא היתה בידי.רוב רובם של חברי הגויים וכל התלמידים היהודים בכתה החליטו כבר להמשיך בלימודיהם.המשך הלימודים שלי היה מוטל בספק בגלל מצבנו הכלכלי.גימלתה הקטנה של אמי הספיקה בקושי לקיו-מנו הדל ולא ניתן היה להפריש מגימלה זו סכום הדרוש ללימודים באוניברסיטה. אחותי אומנם כבר החלה לעבוד כפקידה במשרד של עורך דין,אבל משכורתה היתה זעומה ולא שינתה את מצבנו הכלכלי ובקושי הספיקה לבגדיה ואמי היתה מעונינת, שאחותי תחסוך לה גם לנדוניה שלה.ההצעה שלי,שאעבוד בעת הלימודים באוניבר-סיטה ואדאג בעצמי לקיומי,נדחתה על ידי אמי על הסף מחשש למצב בריאותי.
הבעיה מה אעשה בתום לימודי ב"תיכון" גרמה לי לתסכול ולהתמרמרות.כאשר בזמנו ביקשתי,לאחר הכתה הרביעית ב"תיכון",בהשפעת קרובינו בארץ ישראל ובמידה רבה גם בהשפעת דודתי,עסקנית ציונית,לעלות ארצה במסגרת של עלית הנוער "הזעיקה" אמי את שני אחיה להתיעצות משפחתית דחופה.אח אחד היה רופא בעירנו,טשין,את אשתו,העסקנית הציונית,הזכרתי זה עתה.האח השני ישב עם משפחתו בכפר סמוך לעירנו,שם הכפר היה ביסטריצה.דודי זה קיבל לידיו את החנות של סבא,ז"ל.סבתא המשיכה לגור אצלו.שמו היה דוד.
בהתיעצות זו סוכם,שעלי להמשיך בלימודים בטענה,שילד יהודי מוכשר איננו מפ-סיק את לימודיו.בקשר לעליתי לא היתה התנגדות עקרונית,אך לדעת הדודים אין למהר ובפרט כאשר מדובר על ילד חלש מבחינה גופנית כמוני.כאן התערב דודי הרופא,אשר שכנע את אשתו להפסיק לדובב אותי לעליה.התנגדותו לעליה בוודאי לא היתה עקרונית,כי הוא היה ציוני נלהב.לעתים אף טען,שהוא בקרוב עומד לע-לות ארצה.כאשר נשאל מה יעשה בארץ נוכח עודף הרופאים,שזרמו אחרי 1933 מגר-מניה לארץ ישראל טען,שהיה מאד רוצה להיות רועה צאון.דיבורים אלה היו בטוי נאמן של נפש אומן.הוא היה אומנם רופא טוב,אבל מעל הכל היה צייר מוכשר.ציו-ריו היפים קישטו את הדירות של קרובים רבים.כמו רבים מהציונים בגולה לא שקל ברצינות את עליתו לארץ ישראל וכאשר נאלץ להמלט כבר היה מאוחר.
באותה ההתיעצות נרמז לאמי,בין השאר,על ידי אחיה,שהם לא יעמדו מן הצד ובבוא העת יעזרו לי בהמשך לימודי באוניברסיטה.דודי הרופא אף אמר,שהוא רואה בי יורש פוטנציאלי של מרפאתו ועוד אמר,שלאחר בחינות הבגרות יממן בשבילי טיול לאיטליה ואפילו הציע כבר מסלול שיתאים,כדבריו,לאיש צעיר ורגיש כמוני.כך למשל הציע דודי,שבעת ביקורי בוונציה לא אפסח גם על רובעי העוני של העיר,

שאליהם לא מפנים בדרך כלל תיירים.חרף כל ההבטחות הייתי מאוכזב.אמי,אלמנה חולנית,היתה כמובן מעונינת שאשאר במחיצתה ולא היתה מסוגלת להתעלות לתוכניות מרחיקות לכת.נאלצתי לקבל את הכרעת הדודים ולהמשיך בלימודים.רציתי אז להשתחרר מעול בית הספר ולהתחיל משהו חדש,חלוצי והרפתקני ודווקא החדש וההרפתקני משך אותי כניראה יותר מכל דבר אחר ובוודאי יותר מהכרתי הציונית בגיל 15 - 14.לגמרי לא ברצון שבתי אז לשיגרה ולספסל הלימודים.

לפני שאמשיך בסיפורי עלי להבהיר את ההתיעצויות של אמי עם אחיה.כפי שכבר ציינתי נשארה סבתא לגור אחרי מות סבא אצל דודי דוד,אשר ירש את החנות אחרי אביו בכפר ביסטריצה.

לכבוד סבתא היתה כל המשפחה,אשר התגוררה בסביבה,נפגשת כל יום א' (שבת של הגויים) אצל הדוד דוד לארוחת צוהריים.הכוונה לדודי הרופא עם משפחתו,אשר התגורר בטשין הסמוכה וכן הכוונה למשפחתנו,אנחנו כידוע גרנו באותה העיר.

דודה מילה,אשת דודי דוד,היתה מכניסה אורחים באופן יוצא מן הכלל יפה.הארוחה של יום א' היתה תמיד עשירה ומגוונת וגם השולחן היה ערוך בטוב טעם. בעת הארוחה לא היה מקובל לשוחח.לאחר הארוחה היתה דודה מילה מגישה קפה ואז לרוב התפתחה שיחה תוך כדי שתיית הקפה.זאת היתה כעין מועצה משפחתית.

אמי כאלמנה לא עצמאית נזקקה לעתים קרובות ליעוץ ב"מועצה המשפחתית" הזאת, כאשר שני אחיה,דודי הרופא ודודי דוד,ביקשו מטבע דברים לעזור וליעץ לאמי. כאן הוכרע גם גורל המשך הלימודים שלי.

עברו ארבע שנים ואני עמדתי לסיים את לימודי ב"תיכון" ושוב חששתי,שתוכניותי עומדות להשתבש.תחילה הייתי תלמיד חלש ולא נמשכתי במיוחד ללימודים,אבל במשך הזמן שיפרתי את עצמי ובכתות הגבוהות נמניתי על המצטיינים בכתה.ככל שהתקדמתי בלימודי וככל שקרבו בחינות הבגרות,דובר פחות ופחות על המשך הלימודים שלי באוניברסיטה על ידי הדודים והטיול לאיטליה לא הוזכר בכלל יותר.הדודים טענו,שמצב היהודים באירופה הולך ורע ואין על צעירים כמוני להתחיל בלימודים,אשר יימשכו שנים רבות כמו לימודי הרפואה.מה גם שברצוני הלא לעלות בהקדם לארץ ישראל.יש לדעתם לבחור במקצוע פחות יוקרתי ובלבד שהלימודים לקראתו יהיו קצרים ככל האפשר.בתום הכתה הרביעית ב"תיכון" דרשו הדודים ממני,כזכור, להמשיך בלימודים ואילו כעת לקצרם למינימום -שתי הפעמים נגד רצוני.

כאשר היטלר עלה בשנת 1933 לשלטון בגרמניה (אז הייתי בן 16) קיוו היהודים, שימי שלטונו ספורים,אך במשך השנים התברר ליהודים ולא רק ליהודים,שהמשטר הזה מתבסס ומתעצם,על כל ההשלכות הכרוכות בתהליך זה ליהודי גרמניה וליהודי אירופה בכלל.אני כבר הייתי די מבוגר כדי להבין,שיש צדק מסוים בטענת הדודים,כי אין השעה יפה ליהודי במרכז אירופה לקבל על עצמו תוכניות,אשר יקשרו אותו למקום מסוים לאורך שנים,אבל במקביל לא יכולתי להשתחרר מהחשד,שקרובי חוששים,שיאלצו לתמוך בי במשך כמה שנים בלימודי באוניברסיטה.

ענין המשך הלימודים העיק עלי יותר ויותר נוכח גיבוש תוכניותיהם של חברי

בכתה בתחום זה.לתלמידים היהודים בכתתי לא היו ספקות לגבי המשך הלימודים. גם רוב התלמידים הנוצרים,שאתם הייתי ביחסים טובים,החליטו להמשיך בלימודי-הם.אווירה זו לא הקלה כמובן על מועקתי.מדי פעם לפעם גם נתבקשנו למלא שא-לונים בענין המשך הלימודים ואני השתייכתי לאותם התלמידים הבודדים בכתה, שנאלצו לענות - "טרם החליט".

בכלל חיי הסטודנטים בערים הגדולות ניראו לנו,לבוגרי ה"תיכון" הפוטנציאליים לרוב כרומנטיים וסוערים ולא בנקל רצינו לוותר עליהם.כמה מחברינו,אשר כבר למדו באוניברסיטה,נהגו בחופשים לספר לנו על בילוייהם בערים הגדולות,על טק-סים למיניהם,שנערכו לסטודנטים הטירונים,שביקשו להתקבל לחבורת הסטודנטים הוותיקים ועוד סיפורים כהנה וכהנה.המספרים הגזימו כמובן,ניצלו לרעה את תמימותנו ונהנו מהקשבתנו הדרוכה.

כמקובל החלה שנת הלימודים האחרונה ב"תיכון" בתנופה ובקצב נמרץ,למעלה מן המצופה.המחנך שלנו,מורה צעיר,היה "מטאטא חדש".מהיום הראשון הזכירו לנו מו-רינו ובמיוחד המחנך יום ביומו את בחינות הבגרות הקרבות.הבחינות נערכו באו-תם הימים בצ'כוסלובקיה בשני שלבים,שלב ראשון בכתב,בדרך כלל אחרי חג המולד ואילו השלב השני והסופי נערך בעל פה בחודש יוני.אף שידעתי,שכל מורינו עשו יד אחת בנצלם את בחינות הבגרות כמנוף יעיל להמרצתנו ואף שידעתי שלתלמידים מצטיינים בכתה כמוני כלל לא היה צפוי כשלון בבחינות הבגרות,נסחבתי עם הזרם עם כל הכתה ועבדתי קשה לקראת "הבגרות".

בכתה נתגבשו קבוצות תלמידים,אשר התכוננו ביחד במקצועות העקריים - ספרות, פיזיקה,כימיה,מתמטיקה,לטינית ועוד.אני התכוננתי עם שני בחורים,שניהם נוצ-רים,אשר גרו בשכנות.אחד מהם היה תלמיד מצטיין והשני תלמיד ממוצע,אבל מוכ-שר מאד במוזיקה - הוא היה כנר מבריק.קבוצתנו היתה יעילה מאד.בדרך כלל קי-בל כל אחד על עצמו להכין חומר מסוים לקראת פגישותינו.שלושתינו היינו ממש-פחות עניות ובמובן זה לא היו מחיצות בינינו.הפגישות הלימודיות האלה נערכו בסירוגין אצל כל אחד מאתנו בשעות הערב.

לא אדייק אם יתקבל כאן הרושם,שרק למדתי ולא הרימותי כלל את ראשי מהספרים במשך כל השנה הזו.ההתכוננות בקבוצות גם הביאה לגיבוש חברתי.הקבוצה שלנו וכן גם קבוצות אחרות החלו ללכת מדי פעם לבית מרזח כדי לשחק ביליארד,זה היה אז באופנה בכתתנו.בדרך כלל נהגנו ללכת פעם בשבוע לשחק ביליארד.כרגיל היינו גם שותים כוס בירה על יד המשחק והגרוע מכל - התחלנו לעשן כדי לשכנע את עצ-מנו,שהננו כבר באמת מבוגרים.ייתכן שהבילויים האלה נבעו מהמתח,שבו היינו נתונים ואיפשרו לנו התפרקות זמנית.אמי כלל לא ידעה על הבילויים שלי בבית המרזח.תשאלו מנין היה לי כסף?בשתי הכתות האחרונות ב"תיכון" נתתי שעורי עזר לתלמיד יהודי אחד,שלמד בכתות הנמוכות.מהכסף הזה קניתי מדי פעם מתנות לאמא ולאחותי וכן נשאר לי מעט כסף להוצאות קטנות,לרבות לאותם הבילויים.העבודה המשותפת של שלושתינו הידקה את הידידות בינינו .לא פעם יש לי חשק להפגש

אתם ולהזכר ביחד באותם הימים כאשר שקדנו על חומר הלימודים לקראת בחינות הבגרות...

כאמור כבר ביקשו מורינו ובראשם המחנך להחזיק אותנו במתח בשנת הלימודים האחרונה, מתח, שמטבע דברים התגבר ככל שהתקרבנו יותר לנקודת האפס. לא תמיד צדקנו כאשר האשמנו את מורינו ביצירת מתח שוא. כחודשיים אחרי תחילת שנת הלימודים מסרו לנו מורינו, כמקובל במוסדנו, בכל אחד מהמקצועות הראשיים 60 - 50 שאלות. התשובות לשאלות אלה הקיפו בעצם את כל החומר הנדרש לבחינות הבגרות. אין ספק שמגמת השאלות האלה היה להקל עלינו את עבודת ההכנה וכן למקד את מאמצינו על העקר ולמנוע את שקיעתנו בטפל. נוכח הרגישות והמתח, ששררו בכתה, הרי הכל מה שנאמר לנו בענין בחינות הבגרות גרם מראש להתגברות המתח גם אם מורינו ביקשו להקל עלינו. בכל פעם שאחד המורים מסר לנו את שאלות ההכנה לקראת בחינות הבגרות במקצוע שלו התגעשה הכתה. לרוב התמרמרנו על הגודש, על ניסוח השאלות ועוד ועוד.

היו לי סיכויים טובים להצליח בבחינות הבגרות ובפרט לאחר שהתוצאות של המבחנים בכתב, אשר נערכו לפני כמה חודשים, היו בהחלט משביעות רצון. בתחילת יוני אכן עמדתי בהצלחה בבחינות הבגרות בעל פה. זכור לי עד היום, שדודי הרופא חיכה לי ביום הבחינות לפני בנין בית הספר, כאשר יצאתי עם חברי מהשער בחיוך רחב על פני.

כעת החל השלב האחרון והמכריע של הדיונים המשפחתיים בענין המשך הלימודים שלי. הוחלט סופית, שלא אלך ללמוד רפואה. אחרי דין ודברים הוסכם, שאלמד באקדמיה פדגוגית חדשנית, המסונפת לאוניברסיטה בברין. אקדמיה זו הכשירה מורים לבית ספר יסודי. היה זה מוסד חדש, אשר הוקם במגמה להעניק בעתיד לכל המורים, לרבות למורים המלמדים בבית ספר יסודי, השכלה אוניברסיטאית. למוסד נסיוני זה נתקבלו, לפי שעה, 100 בוגרי בית הספר התיכון, אשר סיימו את בחינות הבגרות בהצטינות. בקשתי להתקבל לאקדמיה הפדגוגית בברין נענתה בחיוב.

הדודים ברכו אותי על שנתקבלתי לאקדמיה חרף המועמדים הרבים. כמו כן ציינו את הרמה הגבוהה של המוסד הזה, שהיוה כאמור מגמה חדשה בהכשרת מורים במדינה ולכן גויסו לסגל ההוראה שלו ממיטב הפרופסורים באוניברסיטה והעקר וזה החשוב, בעוד שנה יהיה לי מקצוע ביד, הדגישו הדודים. כל זה כמובן לא ניחם אותי. לא היתה לי התנגדות מיוחדת, אבל גם לא נטיה לחינוך ולהוראה בעוד ששנים התהלכתי בתקוה ללמוד רפואה. מחוסר ברירה ובלב כבד נאלצתי להסכים לפתרון, המוצע על ידי הדודים. במקביל הם שוב ציינו, שבבוא העת אוכל גם לגשת ללימודי הרפואה עם שיפור המצב הפוליטי, כמקווה, ואם עבודת ההוראה לא תספק אותי.

דודתי, העסקנית הציונית, המתיקה מעט את גורלי. היא עזרה לי, לאחר בחינות הבגרות, להרשם לאוניברסיטה בירושלים. להרשמה זו לא היה ערך מעשי ללא תשלום שכר הלימוד והבטחת מחיתו של הסטודנט על ידי ערבות בנקאית או בצורה מקבילה כלשהי. למען האמת אינני זוכר כבר את הפרטים, מה גם שלא החשבתי את כל הענין מ-

שום שידעתי,שהפתרון לבעיה הכספית של הסרטיפיקט הזה לא ניראה באופק.לו היי-
תי יכול להשיג את המימון הדרוש למימוש סרטיפיקט הסטודנטים שלי הרי הייתי
כמובן מקבל פתרון זה כפיצוי נאות על הויתור להרשמה לפקולטה לרפואה.ללא
ספק הייתי מעדיף פתרון זה על הלימודים באקדמיה הפדגוגית.דודתי טענה,שההר-
שמה לאוניברסיטת ירושלים חשובה גם אם עלייתי ארצה כרגע עוד לא אקטואלית -
והיא אומנם צדקה.
אמי דחתה את הרעיון של העליה שלי בכל מכל כל ולא רק מבחינה כספית.על כל
פנים הנימוק הכספי היה הנימוק,שמאחוריו היא התבצרה.כל הענין של הסרטיפיקט
לא היה אקטואלי והטיפול סביבו נדחה במהרה ואף נשכח.
זמן קצר אחרי הבחינות חולקה לנו תעודת הבגרות המיוחלת וכך זכינו באישור
רשמי לבגרותנו.ניראה לי,שההתנסויות של צעיר יהודי רגיש כמוני בסביבה לא
אוהדת תרמו לבגרותי לא פחות משקידתי על ספרי הלימוד.

ערב בחינות הבגרות

ג. הלימודים בברין.

עוד כמה ימים אחרי חלוקת תעודות הבגרות,אשר נערכה כמקובל במוסדנו בנשף ח-גיגי,היינו שכורים מהשגנו,למעט כמובן אותם התלמידים הבודדים,אשר נכשלו ב-בחינות.מאחר שהבחינות נערכו בעל פה,נמסרו התוצאות סמוך אחריהן.באותה השנה התקיימו בחינות הבגרות כבר בשבוע הראשון של חודש יוני.המועד המוקדם האריך באופן משמעותי את החופש הגדול והעיקר איפשר לנו לבקר בבית ספרנו עוד לפני סיום שנת הלימודים והפעם משוחררים מכל אותן מגבלות משמעת,אשר עוד אתמול הכבידו עלינו.היינו באים בקבוצות לבית הספר,כמובן בלי תיק וחלק מאתנו גם עם סיגריה בפה.היחס של המורים אלינו השתנה בן לילה לגמרי.הם התעניינו לג-בי תוכניותינו לחופש ובמיוחד לגבי המשך לימודינו.התלמידים קינאו בנו,שהצ-לחנו כבר לפרוק מעלינו את עול בית הספר התיכון וכאשר יצאו להפסקה לחצר, הקיפונו והיינו למוקד ההתעניינות.למותר לציין,שאחרי זמן קצר איבדנו כל עניין בהתגרויות אלה.הישגנו התגמד בעינינו ורובינו שבנו במהרה לקנה מידה מציאותי יותר.

החופש אחרי בחינות הבגרות שונה במידה רבה מהחופשים הקודמים.בוגר 'התיכון' מסיים פרק חשוב בחייו,אבל עליו גם להתחיל פרק חדש.הוא מגיע להצטלבות,שממ-נה מתפצלות דרכים שונות,שעליהן יתפזרו הבוגרים מי לעבודה ומי להמשך הלי-מודים.רק חלק קטן פנה לעבודה ורובם המשיכו בלימודים במוסדות להשכלה גבו-הה.כמה מהמסלולים הועדפו במיוחד על ידי הבוגרים באותן השנים,הכוונה לרפו-אה ולמשפטים.אני נאלצתי לפנות לעבר שביל צר ללא שותף מהכתה.

המסגרת הצרה,שהחזיקה אותנו ביד חזקה במשך 8 שנים ביחד ב'תיכון',התפרקה חיש מהר ופגישותי עם חברי לספסל הלימודים הלכו ונתמעטו.החופש הזה היה שונה מ-החופשים הקודמים,אבל כמו שאר החופשים גם זה חלף מהר מאד.

באחד מימי הראשון האחרונים בחופש זה,לפני יציאתי ללימודים בברין,ברכו או-תי הדודים בפגישתנו המשפחתית אצל סבתא בברכת הצלחה והשיאו לי עצות לרוב. זו הפעם הראשונה,שהיה עלי לעזוב את ביתי.גם אם במידה מסוימת,כשאר בני גי-לי,ביקשתי לצאת מהמסגרת הצרה של הבית,היו לי חששות לא מעטים.

דודי דוד,אשר היה בעצם היוזם הראשי של ההצעה לקצר ככל האפשר את משך לימודי הגבוהים,העיר ספק בהלצה,ספק ברצינות,שהוא איננו מכיר אדם,המרוצה עם המקצוע שלו.כל אחד ואחד רוטן על הקשיים בעבודתו ומכאן שאין זה חשוב באיזו עבודה אתה עוסק ובלבד,שהפרנסה תהיה מצויה בצידה.נוסף על כך חזר על טעוניו,שאין זה רצוי,שיהודי צעיר כמוני,יקבל על עצמו בתקופה קשה זו משימה,שתקשור אותו למשך שנים רבות למקום מסוים.הוא הזכיר גם את שאיפתי המתמדת לעליה.

נדמה לי שדודי כלל לא היה מודע אז עד כמה שהוא צדק לגבי התחזית שלו בכל הנוגע לסכנת המלחמה ולהתגברות האנטישמיות.בתקופה זו שלט כבר היטלר 3 שנים בגרמניה ועוצמתו התגברה מאד.המפלגה הלאומית הגרמנית בצ'כוסלובקיה היתה

למפלגה הגדולה ביותר במדינה וליכדה בתוכה כמעט את כל הגרמנים ברפובליקה. מובן ומאליו שהיא פעלה לפי תכתיבים מעבר לגבול.היהודים התיחסו בבוז להתנהגותם הפרובוקטיבית של גרמנים אלה בצ'כוסלובקיה,אשר הפגינו בכל מקום את נאמנותם הלאומית למולדתם הגדולה.באותם הימים עמדו רק יהודים מעטים על הסכנה המתקרבת.

חלפו רק שנתיים מבחינות הבגרות עד לוועידת מינכן כאשר חצי שנה לפני כן כבר סופחה אוסטריה ל'רייך'.חצי שנה אחרי וועידת מינכן סופחה גם צ'כיה ומורביה, על כל המשתמע מזה ליהודים,המתגוררים שם.כמה חודשים לפני הכיבוש של צ'כוסלובקיה נאלצה זו לוותר,כידוע,על חלקים נרחבים משטחי הגבול שלה לגרמניה, הונגריה ופולניה.בן לילה נותקתי מאמי ומרוב רובם של קרובי,אשר התגוררו בעיר הגבול טשין וסביבתה,אשר סופחו לפולין.רק מאוחר יותר יכולתי להעריך את כשרונו המבריק של דודי דוד,אשר חזה מראש את הפורענות הצפויה.

בברין לא היו לנו קרובים או מכרים.חששתי מהמעבר מהבית הצר,אבל החם,אל סביבה זרה לגמרי.החרדה היתה מוגזמת.כבר בשבוע הראשון של שנת הלימודים פתרתי את בעית הדיור.שכרתי עם תלמיד אקדמיה חדר בסביבת בית הספר וכן מצאתי לי מקום טוב וזול לארוחות הצוהריים והערב במסעדה עממית,גם כן באותה הסביבה. ארוחת בוקר קיבלנו אצל בעלת הבית.

השותף שלי לחדר היה גוי פשוט וטוב לב,שמו היה פרנטישק פויטה,במקצת מבוגר ממני.היה לי הרושם,שהוא מעט נרתע בתחילה כאשר נודע לו,שאני יהודי.הוא היה הרבה יותר מגובש בדעותיו וקודם כל בהשקפת העולם הפוליטית שלו ממני,כפי שנוכחתי אחרי זמן לא רב.תוך זמן קצר התידדתי איתו וכן גם עם חברו,אשר אומנם לא גר אתנו,אבל למד באקדמיה ונהג לבקר בחדרנו לעתים קרובות.הוא היה בערך בעשר שנים מבוגר מאתנו.שניהם היו משכילים.

השעורים באקדמיה היו לרוב מעניינים.נהניתי מאד משעורי הפילוסופיה והחינוך. חומר הלימוד במקצועות אלה היה בשבילי חדש והמרצים היו מעולים,ממיטב הפרופסורים באוניברסיטת ברין.במיוחד נהניתי מהמרצה לפילוסופיה,פרופסור יוסף טברדי,אשר שמו הלך לפניו כסמכות עליונה בחוגים אקדמיים בכל הנוגע לפילוסופיה של מסריק.פרופסור טברדי היה גם המנהל הפדגוגי של האקדמיה.הוא הגה בין הראשונים במדינה את הרעיון של השכלה גבוהה למורים "היסודיים" ולגננות.ההרצאות של פרופסור טברדי על הפילוסופיה של מסריק ובמיוחד על האתיקה שלו היו מהחוויות המרשימות באותה השנה.זכורים לי עוד כמה מהנושאים:מסריק כלוחם אמיץ למען האמת,מסריק וטולסטוי,מסריק והדת ועוד.במשך שנים שמרתי לי רשימות מהרצאות אלה,אך בימים הקשים,שבאו לאחר מכן אבדו לי כל הרשימות וגם זכרוני נחלש.

לאחר יום ארוך של הרצאות ישבנו עוד שעות על גבי שעות עד מאוחר בלילה.קראנו וסיכמנו חומר,שנתבקשנו לעיין בו לקראת ההרצאות הקרובות.פעם בשבוע יצאנו לבלות. הבילויים שלנו התמקדו בעיקר בקולנוע ובמשחק ביליארד בבית מרזח.

פויטה וחברו מצק היו גויים,שידעו לשתות.כמובן שפיגרתי הרבה אחריהם בתחום זה.באותה השנה חזרנו כמה פעמים בלילה הביתה,לאחר ששיחקנו ביליארד ושתינו מעט יותר מן המותר,במצב רוח מרומם באופן שהערנו את בעלת הבית,אשר לא הת-קשתה לנחש מה פשר עליצותנו.

שעורי הפילוסופיה של פרופסור טברדי והוויכוחים בעקבות ההרצאות האלה עשו רושם רב עלי ותרמו לא מעט לגיבוש השקפת עולמי,למעשה עד היום אני חוזר אלי-הם.היום שנים רבות לאחר שסיימתי את לימודי בברין ונאלצתי לעמוד על רגלי ולהתמודד עם בעיות שונות ולעתים חמורות,הנני יורד יותר ויותר לעומקם של האידאלים ההומניסטיים.אידאלים,שעליהם התווכחנו לעתים קרובות בחדרנו פויטה,מצק ואני.

רמת הלימודים באקדמיה היתה גבוהה.נוסף על לוח השעורים העמוס של הרצאות התכוננו בערבים ובעיקר בלילות לקראת הבחינות,אשר נערכו בשני מועדים,בתום מחצית השנה הראשונה וכן בסוף שנת הלימודים.אחרי חג המולד שובצנו גם לבתי ספר מובחרים בברין.פעם בשבוע ביקרנו באותם בתי הספר להסתכלות ובמשך הזמן גם למתן שעורים ברמות ובמקצועות השונים.ההסתכלות והעבודה המעשית באותם בתי הספר רוכזו והודרכו על ידי צוות מומחים.

פויטה,מצק ואני סופחנו,על פי בקשתנו,לאותו בית ספר.באותו המוסד היו כ - 20 מורים,רובם גברים.בהפסקות היינו נכנסים לחדר המורים ושותים תה עם כל הצ-וות.אני לכשעצמי טרם עיכלתי את הרעיון,שאהיה בקרוב מורה.בכל פעם שעמדתי להכנס לחדר המורים חשתי בדפיקות לב נמרצות.במשך 13 שנות לימוד בבית הספר היסודי והתיכון הוחדרה עמוק עמוק בלב התלמידים ההכרה,שחדר המורים הנו שטח אסור לתלמידים.

ככל ששנת הלימודים באקדמיה הפדגוגית התקרבה לסיומה התחלנו כמובן לחשוב ול-דבר על מקום עבודה.נמסר לנו,שההנהלה עומדת למסור את רשימת בוגרי האקדמיה למשרד החינוך,אשר יטפל בהעסקתנו.אצלי הבעיה של מקום עבודה לא היתה פשוטה כל עיקר מפני שעמדתי לפני הברירה,שאעבוד בבית ספר יהודי- פרטי או בבית ספר צ'כי - ממשלתי.בצ'כוסלובקיה היו בערים הגדולות בתי ספר יהודיים.הכוונה לפראג,לברין,לאוסטרבה ולעוד מקומות,שבהם היו באופן יחסי ריכוזים גדולים של יהודים.

בתי הספר היהודיים,אף על פי שלא התקיימו בהם לימודים בשבת,לא נועדו באופן מיוחד לילדים ממשפחות דתיות.בתי ספר אלה נמנו לרוב על מוסדות החינוך הטו-בים בעיר.שפת ההוראה היתה בהם צ'כית,אבל התלמידים למדו בד"כ גם שעות רבות בשבוע עברית.דגש מיוחד הושם על מסורת יהודית.ילדים ממשפחות ציוניות למדו רובם ככולם בבתי ספר יהודיים,כמובן באותם ישובים,שבהם היה בית ספר יהודי.

עמדתי בפני ברירה קשה,כי מספר מקומות העבודה במוסדות החינוך היהודיים היה מטבע דברים מוגבל.לא ידעתי גם האם בכל זאת לא להעדיף מקום עבודה בבית ספר ממשלתי,לא יהודי.לשתי האלטרנטיבות ניראו לי יתרונות וחסרונות.אין ספק,

שמבחינה פרופסיונלית מורה בשרות המדינה היה מוגן ומעוגן יותר.מורה בבית ספר יהודי היה מועסק על ידי הקהילה היהודית,שבראשה עמד וועד,אשר התחלף מדי פעם והרכבו לא תמיד הבטיח את הרמה הדרושה.בעלות זאת לרוב לא היתה נוחה ל-מורה צעיר ומתחיל,אשר טרם רכש עמדה.בבית ספר יהודי היו כל המורים וכל התל-מידים יהודים.בתי הספר היהודיים נהנו מאוטונומיה תרבותית מלאה והפיקוח הממלכתי היה בעיקרו אדמיניסטרטי.מורה בבית ספר כזה לא היה כמובן חשוף לאנ-טישמיות,לפחות לא במקום עבודתו.

התלבטתי בענין מקום עבודתי,אבל עוד לפני תום שנת הלימודים באקדמיה היה לי כבר ברור,שלא אוכל להשתלב בבית ספר צ'כי - ממלכתי,על כל הכרוך במקום עבו-דה כזה.המקרה,שעליו אני רוצה לספר כאן,היה בחזקת הקש,אשר שבר את גב הגמל.

מצק,פויטה ואני היינו בהסתכלות שגרתית בבית ספרנו.הכל התנהל כשורה.לאחר שני השעורים הראשונים נכנסנו כרגיל לחדר המורים להפסקה הגדולה,אשר נמשכה כ - 20 דקות.אם כי היינו כבר "וותיקים" בבית הספר התישבנו לרוב שלושתינו ביחד ליד שולחן,שלא ישבו סביבו מורים אחרים.

חדר המורים היה חדר מרווח ומסודר.לרשות המורים עמדו 6 שלחנות מרובעים וכ-סאות בעלי משענות נוחות.השולחנות היו מפוזרים בחדר.סידור זה של השולחנות איפשר שיחות שקטות ואינטימיות יותר בין המורים.כאשר התקיימה ישיבת מורים רוכזו השולחנות הבודדים לשולחן אחד ארוך,שבראשו ישב המנהל,אשר בד"כ לא ני-ראה בחדר המורים.המורים לא נהגו להכנס באופן חופשי לחדר המנהל.כל שיחה עם המנהל תואמה מראש עם המזכירה כמה ימים לפני כן.

על השולחנות היו לרוב מאפרות,חוזרים ישנים למיניהם,אשר טרם תויקו וכן גי-ליונות של כתב עת,אשר מגמתו היתה לאומית מודגשת והיו בו גם,כפי שהתברר לי, "עקיצות" אנטישמיות.בין השאר היה בכתב עת זה גם מדור מיוחד,המוקדש למורה הצ'כי ועל תפקידו בשיקום המולדת המשוחררת אחרי שיעבוד של מאות בשנים.

התישבנו גם הפעם ליד שולחן נפרד.בדרך כלל כבר לא עוררנו תשומת לב מיו-חדת בחדר המורים.הפעם הצטרף אל שולחננו מורה מהצוות,אשר אף נכנס לשיחה את-נו על הלימודים באקדמיה ועל תוכניותינו בעתיד בכל הנוגע למקום עבודה.אנחנו מצדנו גם כן התענינו בשאלות פרופסיונליות שונות.תוך כדי השיחה בא אל המו-רה,שישב ליד שולחננו,אחד מעמיתיו הצעירים באופן יחסי ופרש לפניו את הגליון האחרון של כתב העת,שהזכרתיו והצביע על כתבה,שהוקפה במסגרת וציין:"קרא בבק-שה!" הוא נשאר לעמוד על יד השולחן ועקב אחרי הבעת פניו של חברו הקורא ולאחר מכן הכריז:"נו מה אתה אומר? היטלר,ימח שמו,לא צודק כאשר הוא מסלק את היהודים?" מטבע דברים רצינו גם אנחנו לדעת מה כתוב שם.לא היה כמובן ספק לגבי מגמת הכתבה וכולן "פזלנו" לעבר כתב העת.כותרת הכתבה הממוסגרת היתה: "לא יאומן כי יסופר".בכתבה קצרה זו נמסר לקוראים על בעלי הון יהודיים בצ'-כוסלובקיה,אשר השתלטו על תעשיית תשמישי הקודש של הנוצרים (!).בעל המאמר מסיים בשאלה:"האם אין גבול לחמסנות היהודית?"

למזלי נשמע בזה הרגע הצילצול לכניסה לכתות.קפצתי מיד ממקומי ויצאתי מחדר המורים.הכתבה האנטישמית בכתב העת המיועד למורים והלך הרוח בין המחנכים הד-הימו אותי.הייתי מעדיף להסתלק מכאן ולהשאר לבד עם עצמי,אך לא יכולתי לע-שות זאת.הצטערתי שלא התערבתי ולא אמרתי דבר מה למורה הצעיר,שבא אל שולח-ננו.למה לא אמרתי לו למשל,שבמשך דורות רבים אסור היה ליהודים לרכוש אדמות ולעסוק במקצועות שונים ובעל כורחם נדחקו אל המסחר ואל המקצועות החופשיים למיניהם.האם הערתי זו יכלה לעקור משפט קדום מושרש? חוץ מזה אני לא הייתי כל כך מהיר תשובה ובפרט לא כאשר התרגשתי.שני עמיתי היו נבוכים בגללי.מצק בא אחרי וניסה להסביר לי,שזו התנהגות יוצאת דופן.רמזתי בידי,שלא כדאי לד-בר על כל הענין.פויטה נגרר אחרינו וגם הוא לא ידע מה להגיד.אחרי רגע בא לו רעיון והוא הכריז בפנותו אלי: "למה אפשר לצפות כאשר מטמטמים את העם בלאומנות ארסית ובדת?" דברי מצק ופויטה אולי הקלו על מבוכתם,אבל לא שיכנעו אותי.

האירוע המביך והמעליב חלף ולא הוזכר עוד בינינו,אבל לי היה ברור,שזאת לא תקרית יוצאת דופן אלא כעין קצה של קרחון,שרוב רובו לא ניראה לעין,אבל ב-מוקדם או במאוחר עלול לגרום צרות נוספות וחמורות.היה לי כעת גם ברור יותר ויותר,שלא אוכל להשתלב בצוות מורים של בית ספר צ'כי - ממשלתי.למסקנה זו הגעתי כאשר לאחר ימים גדושים של הרצאות והתכוננות מאומצת בערבים ובלילות נכנסתי סוף סוף למיטה ונשארתי לבד עם עצמי ועם מחשבותי.

באותם הלילות של נדודי שנה סיכמתי לעצמי,שבשום אופן לא אעבוד בבית ספר צ'-כי - ממשלתי גם אם לא אתקבל לאחד מבתי הספר היהודיים.במקרה כזה אחפש לי ע-בודה זמנית כלשהי - הרגעתי את עצמי.מבתי הספר היהודיים הייתי במיוחד מעו-ניין בבית הספר היהודי באוסטרבה,עיר גדולה,המרוחקת לא יותר משעת נסיעה ברכבת ממקום מגורי - טשין.

ענין מקום העבודה עלה כמובן לשיחה גם בחדרנו עם מצק ועם פויטה.לא הסתרתי בפני חברי את החלטתי.שני חברי הגויים נמנעו לרוב מלדבר לפני על עניינים ה-קשורים קשר כלשהו ליהודים,אף על פי שלא פעם ניסיתי להעלות בינינו את בעית האנטישמיות.אני הייתי מאד רגיש להערות אנטישמיות ארסיות,אבל גם התנהגותם של חברי הפריעה לי.ההתחמקות העקבית של חברי מעימות בבעיות אלה על ידי שיחה גלויה נבעה כניראה במידה רבה מהעובדה,שפויטה ומצק בעצמם לא הצליחו להשתחרר ממטען רגשי אנטישמי.אין ספק שמבחינת השקפת עולמם שניהם בהחלט פסלו את ה-אנטישמיות.

אינני זוכר שנת לימודים,אשר חלפה מהר כל כך כמו זו באקדמיה הפדגוגית,בעיקר בגלל העומס הרב בלימודים.מסיבת הסיום היתה רשמית ולא לבבית ואינטימית כמו ב"תיכון",שבו למדנו במשך שמונה שנים.נפרדתי מפויטה וממצק תוך הבטחה,שנמשיך לשמור על הקשר בינינו.אף על פי שמאד רציתי להפגש עם שני חברי אלה ואף שכמה פעמים תיכננו פגישה כזו לא ראיתים יותר.

ד. מספסל הלימודים להוראה.

(המצב הפוליטי הולך ומחמיר.)

כזכור החלטתי עוד בזמן הלימודים בברין, שלא אגיש בקשה למשרד החינוך בענין מקום עבודה בבית ספר צ'כי ממלכתי ואנסה להתקבל לאחד מבתי הספר היהודיים במדינה והיעד המיוחל היה אוסטרבה. הייתי באמת בר מזל, כפי שבאותם הימים נהג לציין דודי דוד. נתקבלתי לבית הספר היהודי באוסטרבה, יתרה מזו, הוצע לי גם מקום עבודה בבית הספר היהודי בפראג. דודי דוד, אשר "דחף" אותי למסלול המקוצר הזה מטעמים שכבר הזכרתים, שמח, שמיד קיבלתי מקום עבודה ועוד קרוב כל כך לביתי. הוא מצדו היה מעדיף לראות אותי בשרות המדינה. הסברתי לו וגם לשאר הקרובים, אשר ביקשו לשדל אותי, שהחלטתי בענין זה הנה סופית.
משכורתו של מורה בבית הספר היהודי באוסטרבה אף עלתה על זו של מורה בבית ספר ממלכתי באותו וותק. למעשה גם נדרש ממנו יותר. נוסף על השעורים המקובלים בכל בית ספר יסודי במדינה נוספו בבית הספר היהודי עוד שעורים כמו עברית, הסטוריה יהודית ושעורים אחרים בנושאים יהודיים ספציפיים וכן נערכה פעילות חברתית מגוונת לאחר שעות הלימוד. מובן ומאליו, שכל שבוע נערכה קבלת שבת. דגש מיוחד הושם על עריכת נשפי חג, שלקראתם קוימו חזרות לרוב. לעתים התכונה לקראת החג היתה מרשימה ממסיבת החג. בפעילויות האלה הושקעה עבודה רבה על ידי המורים והכל אחרי שעות הלימוד. תלמיד בבית ספרנו זכה לחינוך יהודי מסורתי ולחינוך ציוני, אשר בא במיוחד לידי ביטוי בלימוד אינטנסיבי של השפה העברית. אוסטרבה היתה עיר גדולה, שבה היה מרכז מסחרי ותעשייתי חשוב, אשר אליו נמשך גם ריכוז הולך וגדל של יהודים. אוסטרבה היתה אחד המרכזים החשובים של התנועה הציונית במדינה. עוד בהיותי סטודנט בבית ספר תיכון הייתי מדי פעם מבקר בה. גם חלק ממדריכינו ב"קן" באו מאוסטרבה.
נתקבלתי בצורה חמה ולבבית על ידי נציג הקהילה, אשר היה אחראי על בית הספר מטעמה. היה זה איש כבן חמישים, משכיל ובקי בבעיות חינוך. הוא היה ידוע כציוני נלהב. מנהל בית הספר היה איש צעיר באופן יחסי, אשר קיבל אותי בצורה קורקטית, אך מהיום הראשון הקפיד לא לחרוג מהמסגרת הרשמית של יחסי מנהל - מורה. שובצתי לכתה ג'. מורים גברים בד"כ התחילו ללמד בכתה ג' והמשיכו עם אותה הכתה עד כתה ה' (הכתה האחרונה בבית הספר היסודי בצ'כוסלובקיה באותם הימים.)
נוסף על העבודה כמורה בכתה ג' הוטל עלי התפקיד של מורשה ק.ק.ל. בבית הספר וכן בקהילה כולה. כאן עלי לציין, שבית הספר היהודי באוסטרבה היה במידה רבה גם מרכז תרבותי של הקהילה היהודית ובמיוחד של הציונים. צוות המורים היה כולו צעיר, לרבות המנהל. אחד המורים הצעירים, אף הוא רווק, הציע לי לשכור חדר אצל הוריו וכך באמת עשיתי.
המשפחה, שאצלה שכרתי את החדר, היתה תרבותית מאד. אבי המשפחה היה עורך דין מכובד, שכבר פרש לגימלאות. אחיו של עמיתי היה גם כן משפטן ועבד כעוזר שופט בעיר. למעשה לא התגוררתי הרבה בחדר זה במשך שנת הלימודים הראשונה שלי באו-

סטרבה.בכל הזדמנות "קפצתי" הביתה ועל פי לוח הזמנים הצפוף של הרכבות
לא היה כל קושי לסור אחרי העבודה לטשין ולשוב מאוחר בערב או אפילו למחרת
היום,השכם בבוקר,לעבודה בבית הספר.במיוחד הרביתי לנסוע הביתה במחצית הרא-
שונה של שנת הלימודים.
רבים מתושבי טשין עבדו באוסטרבה,אשר היתה מרכז מסחרי ותעשייתי חשוב.תושבים
לא מעטים מעירנו הקטנה ערכו בה גם את קניותיהם.בעיר זו היה אחד המפעלים
הגדולים במדינה לייצור פלדה על מוצרי הלוואי למיניהם.בפרברי אוסטרבה היו
מכרות פחם לרוב.אוסטרבה זכורה לי כעיר שחורה,שבה ניראו בכל מקום שכבות של
פיח.אדם,שיצא בבוקר בחולצה לבנה,נאלץ אחרי שעה להחליפה.במפעלים רבים עבדו
בשלוש משמרות.בכל שעות היום דהרו ברחובותיה חשמליות,אוטובוסים וכלי רכב
אחרים.
בשכונות הפועלים ניראו שיכורים רבים וביעקר בתחילת החודש,עם קבלת המשכורת.
לעתים יכולת לראות נשים,שבכו ושידלו בפתחי בתי המרזח את בעליהן לשוב הביתה
כדי להציל לפחות חלק מהמשכורת.לא פעם נשמעו גם קללות במעמד זה מפי השיכו-
רים ונשותיהם נגד יהודים,בין שבעל בית המרזח היה יהודי או לאו.בתי מרזח ר-
בים היו באמת בידי יהודים.כנגד מראות עוני למיניהם היו בעיר גדולה זו גם
בתי מסחר גדולים ברמה בינלאומית,שבהם נמכרו מעילי פרווה יקרי ערך ובגדים
אלגנטיים "אופנת פריס",כמו כן יכולת להשיג בחנויות היוקרה מהמעדנים המוב-
חרים ביותר,כל אלה כמובן לא נועדו לפועלים.
לא נשארתי כאמור כל ימות השבוע באוסטרבה.קודם כל נסעתי הביתה ל"ויקנד"
המאורך,כי בבית ספרנו לימדו רק חמישה ימים בשבוע.נוסף על סופי השבוע סרתי
עוד הביתה בערבים,שלא היו לי פעילויות לאחר שעות הלימוד מטעם בית הספר.ב-
אותם הערבים,שנשארתי באוסטרבה,השקעתי שעות רבות בהכנות לכתתי. היתה לי
אמביציה להצליח בבית ספר זה,שביקשתי כל כך להתקבל בו.בין ששת המורים,שעב-
דו במוסדנו,הייתי הבוגר היחידי של אקדמיה פדגוגית,ששמה הלך לפניה כמוסד
מודרני ומיוחס להכשרת מורים.היחסים בין חברי הצוות היו בדרך כלל די טובים,
אך כאשר הצעתי חידושים שונים,שרק זה עתה למדתי עליהם נוכחתי,שחלק מהצוות
איננו מתלהב במיוחד.יתרה מזו,אחרי זמן לא רב גם הרגשתי,שהמורים הוותיקים
ובראשם המנהל הסתייגו ממני והמחישו לי בדרכים שונות,שהנני מורה מתחיל ועלי
בראש ובראשונה ללמוד מנסיונם של החברים המנוסים יותר.ייתכן שגישתם של
המורים הוותיקים היתה במידה מסוימת גם מוצדקת וקודם כל משום שלא ידעתי,בג-
לל העדר נסיוני,איך עלי להשתלב בצוות.אין כמובן גם ספק,שהמורים הוותיקים
ביקשו לנטרל אותי בעוד מועד כמתחרה פוטנציאלי.כבר עם כניסתי לעבודה הבחנ-
תי היטב ב"קליקה" מקצועית אפילו בצוותנו הקטן.לאורך שנים נאלצתי לא פעם
להאבק על מקומי בעבודה ולעתים מול חבורה,אשר שאפה להשתלט על עמדות כוח.בכל
פעם מחדש נוכחתי,לצערי לרוב מאוחר מדי,עד כמה שנשארתי תמים.
נקלטתי די מהר באוסטרבה.במשך זמן לא רב התידדתי עם זבולון,אותו מורה צעיר

שבדירת הוריו התגוררתי.זבולון היה בחור משכיל וידיד נעים.הוא דיבר עברית שוטפת ולמד ארמית וערבית.הודות לקשרים עם זבולון והודות לפעילות ב- "קן" ובקרב חוגים ציונים בעיר נעשיתי כבר בשנה השניה במידה רבה ל"וותיק" בצוות המורים שלנו.
עם כניסתי לעבודה התחלתי כמובן להשתכר.משכורתי הספיקה לכל הוצאותי באוסטר-בה ועוד נשאר לי עודף מסוים.מאחר שבאתי לעתים קרובות הביתה,הכוונה לשנה ראשונה להיותי באוסטרבה,ביקשתי את אמי,שתאות לקבל סכום כלשהו לכיסוי חלקי של הוצאות משק הבית.אמי סרבה בתוקף וטענה,שאיננה זקוקה לכסף וביקשה,שאנח-נו - אחותי ואני -נעזור זה לזה תמיד.אמי היתה מודאגת,שאחותי טרם נישאה אף על פי שהיתה בשש שנים מבוגרת ממני.אחותי אומנם יצאה כבר שנים עם בחור יפה, אבל זה לא היה בחור לנישואים,שמו היה רוברט.
מאז שעזבתי את ספסל הלימודים נעשו היחסים ביני לבין אחותי כמו בין ידידים. חדלתי להיות הצעיר והקטן.זה מזמן גם חדלנו לריב ולהתקוטט כמקובל בגיל מסו-ים בין אח לאחות.שנינו התפרנסנו ועמדנו מבחינה זו ברשות עצמנו.אחותי התיע-צה איתי בענינים אינטימיים,שקודם לא היתה מעלה אותם לפני ושלא ניתן היה לברם עם אמא.כשהתחלתי לעבוד היתה אחותי בת 26.רוב רובן של חברותיה,בנות גילה,כבר היו נשואות.לאחותי היה,כאמור כבר,ידיד נעורים,שאיתו היא יצאה זה כמה שנים,אבל הוא מכמה בחינות לא היה מועמד לנישואים ובראש ובראשונה משום שלא היה לו מקום עבודה קבוע וגם לא רצה לעבוד או ללמוד.החמור היה,שאחותי התקשתה להנתק ממנו וכך כמובן נמנע השינוי המיוחל במצבה,אשר הדאיג את כולנו ובמיוחד את אמא והיה גם לעתים קרובות הנושא לשיחה בין אחותי לביני.
המצב הכלכלי של משפחתנו השתפר בהרבה.אחותי וגם אני השתכרנו ולא היינו יותר זקוקים לעזרה כספית ואף חסכנו.לאמי בהחלט הספיקה כעת גימלתה הקטנה,שעליה נוספו דמי השכירות תמורת החדר המושכר.
כאן עלי לספר על מאורע מעציב - סבתא מתה.איש בעצם לא ידע בת כמה היתה במו-תה,הדודים העריכו,שהיתה כבת 80.אף על פי שסבתא מתה לא הפסקנו את הפגישות המשפחתיות כל יום ראשון בביתם של דודי דוד ודודה מילה.
הפגישות המשפחתיות של יום א' לא נפסקו וחוג המשפחה אף התרחב זמנית באביב 1938.שניים מקרובינו,אשר התגוררו בוינה הצליחו להמלט לאחר שאוסטריה סופחה אל ה"רייך".מדובר כאן על זוג זקנים,שאומנם שמעתי עליהם,אך לא הכרתים.על כל פנים הם התארחו,לפי שעה,אצל הדוד דוד.שניהם סיפרו דברים מסמרי שער על הז-וועות של הנאצים,על מחנות ריכוז ועל השפלות למיניהן.הוא היה מרצה באוניבר-סיטת וינה,איש זקן וחולני.קלגסי הנאצים גררו אותו וציוו עליו,בין השאר,ל-טאטא רחובות.לאישתו,אשר מחתה והתחננה לפני הקלגסים,סטרו בגסות על פניה.היה לי הרושם,שהיינו חצויים,מצד אחד רצינו מאד לדעת על הנעשה באוסטריה לאחר הכיבוש הנאצי,אך בעת ובעונה אחת גם ביקשנו לדחות מעצמנו את המידע החמור ה-זה.סיפורם של קרובינו מוינה לא התאים לאוירה הנינוחה,ששררה לרוב כאשר

דודה מילה הגישה את הקפה לאחר הארוחה המשפחתית העשירה .זה היה הזמן כאשר "המועצה" המשפחתית התיחדה תוך כדי שתיית קפה ועישון סיגריה לדיון בבעיות שונות בתחום המשפחה.נשמעו כל מיני חדשות מפי הנוכחים או כמו הפעם,הכוונה לדו"ח על מצב היהודים באוסטריה ועל ההשלכות מהמתרחש בארץ שכנה זו על מצבם של יהודי צ'כוסלובקיה.דיונים מסוג זה היו נדירים בחוג המשפחה.
הקרוב מוינה היה איש משכיל וחרף הזעזוע הנפשי החמור,שעבר עליו,היה מסוגל במידה רבה להפריד בין גורלו האישי לבין המדיניות הצפויה של הנאצים כלפי יהודי אוסטריה ולא רק אוסטריה.אנחנו רובינו נטינו להאמין,שדבריו של קרובי-נו אומנם ראויים לתשומת לב אך יש בהם הגזמה רבה,על כל פנים בכל הנוגע לתח-זית שלו בענין המדיניות הנאצית הצפויה כלפי ארצות שכנות נוספות,לרבות צ'כוסלובקיה.
שמחנו שחלקנו שפר באופן יחסי ושאנו אזרחים במדינה דמוקראטית כצ'כוסלובקיה. קרובינו מוינה היו מוכנים לספר הרבה יותר מאשר אנחנו היינו מוכנים להאזין להם.הם היגרו אחרי זמן קצר באופן יחסי לארה"ב,הודות לקשריו הטובים של קרו-בי בעולם האקדמי.הוא הוזמן כמרצה לאחת האוניברסיטאות בניו יורק.כולנו שמח-נו ונשמנו לרווחה.
באביב 1938 לקראת סיום שנת הלימודים הראשונה שלי כמורה באוסטרבה יכולתי ל-בשר בפגישתנו המשפחתית,שאכן נחתם אתי חוזה עבודה לשנה נוספת.נציג הקהילה הביע את שביעות רצונו מעבודתי ומהשתלבותי בבית הספר.מורה בשרות המ-דינה לא נזקק כמובן לחתימת חוזה כל שנה מחדש.בכל זאת שמחתי,שפניתי מראש לבית ספר יהודי נוכח ההתפתחויות המדאיגות בגרמניה וכן נוכח המתח הגובר בע-קבות גיבוש המפלגה הנאצית בצ'כוסלובקיה.התנהגותם של רוב הגרמנים במדינה נעשתה פרובוקטיבית ובמיוחד כלפי היהודים.
פליטים יהודים רבים נמלטו מאוסטריה לצ'כוסלובקיה השכנה,אשר שלטונותיה כלל לא ראו בעין יפה זרימה זו.רוב רובם של הפליטים האלה ביקשו אומנם להמשיך בדרכם לארץ ישראל או להגר לארצות מעבר לים,אך נתקלו לרוב בקשיים ונאלצו לשהות בינתיים בצ'כוסלובקיה.מצב זה הגביר כמובן את האנטישמיות במדינה.בק-הילות היהודיות ברחבי המדינה ובמיוחד באזורי הגבול הורגשה חרדה,אך הדמו-קראטיה של מסריק ובנש היתה לפי רוב רובם של היהודים ערובה,שזוועות הנאצים לא יתרחשו על אדמתה של צ'כוסלובקיה.

ה. עוד שנה בבית הספר היהודי באוסטרבה.
(ב - 15.3.1939 פולש הצבא הגרמני לצ'כוסלובקיה.)

החופש הגדול לאחר שנת ההוראה הראשונה עמד כולו בסימן של שינוי חשוב במשפחתנו הקטנה.אחותי עמדה להתחתן ומועד החתונה נקבע לחופש זה.אדית היתה בת 27.זהו גיל שכל רווקה חייבת לדאוג לעתיד גורלה.כולנו ביקשנו לראותה כבר נשואה ובמיוחד אמא.בשנים האחרונות ציפינו לאותו שינוי מיוחל בלי שהסתמן מפנה כלשהו וכעת הכל בא באופן פתאומי כל כך.
באביב 1938 יצאה אחותי לחופש שנתי לאחד מבתי ההבראה בהרי טטרה בסלובקיה למשך שלושה שבועות.בשנים האחרונות היא נהגה לצאת כל שנה לבית הבראה מאחר שקיבלה מענק מיוחד למטרה זו מטעם מקום העבודה,מענק,שלא ניתן היה להשתמש בו למטרה אחרת.בבית הבראה זה הכירה אחותי גבר כבן 35,אלמן ללא ילדים,אשר רצה להתחתן והציע לאחותי להנשא לו.הוא עבד כמנהל חשבונות בבית חרושת גדול באחד הערים בסלובקיה הצפונית.לא מדובר כאן כמובן על אהבה רומנטית מהמבט הראשון.מכל מקום היתה זאת הכרות רצינית.
קובי,גיסי לעתיד,הציע לאחותי לקבוע את מועד החתונה לחודש אוגוסט.לא הכל היה חלק סביב ההתקשרות הזאת.אדית מאד שמחה על הסיכוי הממשי והקרוב כל כך לחתונה,אך היא טרם הצליחה להנתק מרוברט,ידיד הנעורים שלה.היא עד היום היתה קשורה אליו גם אם ידעה,שתתקשה להנשא לו בגלל העדר רצינותו.היא קיוותה כל השנים,שבהשפעתה אכן ישתנה,אך מאמציה לא נשאו פרי והשנים חלפו.
כמו כל החופשים חלף גם החופש הזה מהר.אחותי נישאה לקובי כמתוכנן בתחילת אוגוסט.החתונה נערכה רק בחוג המשפחה.האוירה היתה לבבית והשמחה היתה אמיתית.חבל שבחיים שמחה לעתים קרובות מהולה בעצב,אליה וקוץ בה.הכוונה לבדידותה העתידה של אמא.היא תאלץ להשאר בודדה בדירתה. מצב זה לא מעט הדאיג אותי ואת אחותי.אדית כמובן עברה עם בעלה לסלובקיה ואני המשכתי לעבוד באוסטרבה.גיסי דחה על הסף את האפשרות לעבור לטשין או לסביבתה.היתה לו עמדה מצוינת בעבודה והוא לא רצה להתחיל במקום עבודה חדש,על כל הכרוך במעבר כזה. בכל הנוגע לאמא היה ברור לנו,שנאלץ למצוא בהקדם פתרון נאות.
מצב בריאותה של אמא היה רחוק מלהשביע רצון.דודי הרופא טען,שמחלת הלב של אמא מעוררת דאגה,היא לקתה באנגינה פקטוריס.שנינו הצטערנו שלעת זיקנה ובמצב בריאותה הרופף עלינו לעזוב אותה בודדה בדירתה.אחותי אומנם אמרה,שתציע לאמא לעבור אליה,אך לא תוכל לעשות את זה מיד אחרי החתונה מטעמים מובנים.אני מצידי הבטחתי לאחותי לסור מאוסטרבה הביתה לעתים קרובות ככל האפשר ולהשגיח עליה.אמא דחתה בתוקף את דאגותינו המופרזות לדעתה וציינה,שיש לה אח רופא בעיר וכן חוג מכרים.אמא לא ששה לעזוב את ביתה.היא ביקשה להשאר עם קרוביה באזור טשין.היא גם חששה לחיות לאורך ימים עם בתה הנשואה באותה הדירה.

כאמור חלף חופש זה מהר מאד ובמיוחד התקופה מחתונת אחותי.שנת הלימודים נפתחה כסדרה.הנסיון של שנת ההוראה הראשונה סייע לי בשנה השניה והקל עלי בהרבה את עבודתי בהמשך.מכל הבחינות נעשיתי בשנת הלימודים השניה באוסטרבה ל"ותיק".המשכתי לגור אצל הורי חברי ועמיתי זבולון.על חוג המכרים שלי נוספו עוד שני מורים חדשים בבית ספרנו.אלה,מחנכת כתה ב' ויצחק,מורה לעברית,בוגר הגימנסיה העברית באוזהורוד.שניהם באו לאוסטרבה ישר מספסל הלימודים ומטבע דברים ביקשו ללמוד מנסיוני הטרי.מולם הרגשתי את עצמי במיוחד ותיק.

אלה גרה באוסטרבה אצל משפחה ציונית מכובדת.אבי המשפחה,דירקטור מאיזנר,(כך נקרא לרוב),היה מנהל בית ספר.הוא היה מהציונים המרכזיים בעיר.בנו אלכס, איש מדע מבריק,הוזמן לאחת האוניברסיטאות בחו"ל והבת היתה פעילה במרכז החלוץ בפראג.מאחר שבניהם לא התגוררו אתם יותר שמחה המשפחה ובמיוחד בעלת הבית,שיש להם במי לטפל ולמי לדאג.יצחק גם שכר לו חדר,לא הרחק מבית הספר שלנו.

שלושתינו - אלה,יצחק ואני היינו הצעירים בצוות שלנו בבית הספר והיינו כעין חבורה קטנה,שיצאה לכל מיני מקומות ביחד.

שנת הלימודים 1939 - 1938 נפתחה בתנופה וללא קשיים מיוחדים,אך המצב הפוליטי באותה התקופה החמיר והעיק על אזרחי צ'כוסלובקיה ובמיוחד כמובן על היהודים.לתעמולה הפשיסטית והאנטישמית מגרמניה הצטרפה עכשיו עוד בירה שכנה, וינה.הטבעת סביב הרפובליקה התהדקה.התרחבותו והתבססותו של "הרייך" עודדה והסיתה את הגרמנים בצ'כוסלובקיה,אשר התנהגותם נעשתה מחוצפת יותר ויותר כלפי היהודים.

כאמור מדובר כאן על תחילת שנת הלימודים 1939 - 1938.המצב הפוליטי החמיר מיום ליום.אי שקט וחוסר וודאות שררו ברחבי המדינה ובמיוחד באזורי הגבול, לרבות טשין,מקום מגורינו.בעירנו,החצויה על ידי הנהר אולזה,היה מעוט פולני גדול.כמו כן היה בעיר מעוט גרמני ניכר,אשר התנהגותו כבר נזכרה.נוסף על אלה חיו בטשין יהודים רבים,לרבות יהודים חרדים,אשר חלקם לבשו אף קפטנים וחבשו "שטרמלים" לראשם.כעת כאשר האנטישמיות התגברה כל כך יכולת לא פעם לשמוע הערות ארסיות של לעג ושנאה,שהוטחו כלפיהם.ילדים פרחחים רצו בעקבותיהם וצעקו אחריהם מילות גנאי ולרוב איש לא התערב,להפך לעתים ליוותה פרחחים אלה אהדה גלויה.

באזור הגבול שלנו היו נוסף לבתי הספר הצ'כים גם בתי ספר פולנים וגרמנים. היהודים שלחו את ילדיהם לרוב לבתי הספר הצ'כים,אבל גם בשנת הלימודים 1939 - 1938 למדו עוד תלמידים יהודים בבתי הספר הגרמנים.שפת האם של רוב היהודים באזורנו,ובמיוחד הכוונה למבוגרים,היתה גרמנית,כי טשין היתה בזמנו חלק של המונרכיה האוסטרו - הונגרית.על כל פנים כשם שהיהודים היו לרוב אזרחים נאמנים במונרכיה כך הם היו גם אזרחים צייתנים ונאמנים של הרפובליקה

הצ'כוסלובקית.
תחילת שנת הלימודים עמדה בסימן של מתיחות גוברת והולכת בין צ'כוסלובקיה לבין שכנתה הגרמנית הנאצית הגדולה.באסיפות עם במרכזי אוכלוסיה גדולים כאוסטרבה נשמעו בככרות העיר נאומים פטריוטיים נלהבים של מנהיגים צ'כים מכל המפלגות מימין ועד שמאל.
רוב רובם של אזרחי צ'כוסלובקיה האמינו בימים ההם שלא מדובר בסיסמאות ריקות,כי יש גם צבא מאומן היטב,אשר מוכן להאבק על צדקתה וביטחונה של המדינה הצעירה.כמו כן היו גם מדינות,לרבות מעצמות,אשר על פי חוזים ערבו לבטחונה ולשלמותה של צ'כוסלובקיה,חלק ניכר של המילואים גויס והמתח במדינה גבר מאד,אך הסתמן גם סיכוי להחלץ מהסכנה החמורה.
ההתפתחות הבינלאומית הטראגית של אותם הימים,אשר מגמתה היה וויתור מוחלט להיטלר,ידועה.המפנה היה אכזרי.בסוף 1938 התקיימה כזכור ויעדת מינכן.מעצמות המערב הפקירו את צ'כוסלובקיה,אשר נאלצה להכנע לענק הנאצי הברוטלי.אזורי גבול בעלי ערך איסטרטגי וכלכלי ממדרגה ראשונה נחתכו מהמדינה.חוסנה הצבאי של הרפובליקה נפגם קשה.
רובינו לא הצלחנו באותם הימים להבין את מלוא המשמעות הטראגית ואת ההשלכות החמורות של החלטות ועידת מינכן,אם כי לרבים מאתנו היה ברור,שזוהי התפתחות מסוכנת,אשר תגרור אחריה התפתחויות חמורות נוספות ובכל זאת לא הפסקנו לקוות וציפינו למפנה לטובה.
נוכח המצב הפוליטי המחמיר השתדלתי ככל האפשר לא לצמצם את ביקורי בטשין אצל אמא,אף כי מבחינות רבות היה לי נוח למעט בנסיעות אלה,בעיקר בגלל העומס בעבודה.על כל פנים אם נאלצתי להשאר באוסטרבה ל"וויקאנד" הרי קפצתי הביתה באמצע השבוע.אמא לא דרשה את זה ממני ולעתים אף גערה בי,שאני מרבה בנסיעות. אחרי ועידת מינכן היה ברור,שגם טשין וסביבתה תמסר במוקדם או במאוחר לפולניה.דאגתי מאד לאמא.היא תשאר בפולניה ואדית ואני נחיה בצ'כוסלובקיה ? היתכן ? היא היתה פנסיונרית אחרי פקיד עיריה.אחותי ואני דחינו על הסף את האפשרות,שאמא תשאר בפולניה לאורך ימים בלעדינו.דודי הרופא,אחיה של אמא, החליט להשאר עם משפחתו בטשין.גם קרובינו בכפר ביסטר'יצה,ליד טשין,החליטו לא לזוז.אחותי ואני ביקשנו את אמא לעזוב את ביתה בטשין ולעבור,לפי שעה, לאחותי לסלובקיה.אמא סרבה לעבור וביקשה להמתין.
באותם הימים ביקרתי אצל אמא אפילו פעמיים בשבוע.אמי היתה מאד חרדה לשלומי. היא חששה,שעקב השינויים הצפויים לא אוכל באחד הימים לשוב מטשין למקום עבודתי באוסטרבה,כאשר טשין וסביבתה תסונף לפולניה.המצב הפוליטי היה מתוח מאד.המון מוסת בחלק הפולני של טשין הצטופף יום יום על יד הגשר על הנהר אולזה,שחצה את העיר ואיים בכל רגע לחדור לטשין הצ'כית.עובדי המדינה בטשין, רובם צ'כים,ציפו להוראות בענין הפינוי הקרב.חלק מהאוכלוסיה הצ'כית החל להמלט.רוב היהודים החליטו להשאר במקום מחשש לעיסקיהם ולרכושם.

חששותיה של אמא,שבאחד מביקורי בטשין לא אוכל יותר לשוב לאוסטרבה,היו במידה רבה מוצדקים,נוכח המתח החמור.אני הנחתי,שתהליך המסירה של אזורי הגבול יתנהל בשלבים ויימשך זמן לא קצר,אך נתבדיתי.באחד מביקורי באמצע השבוע אצל אמא נמסר לאוכלוסית העיר ברמקולים,שהפינוי אכן ייערך בהקדם ועל האזרחים, שמבקשים לעבור לתחום צ'כוסלובקיה להשתמש ללא דיחוי ברכבות,שתעמודנה לרשותם בתחנת הרכבת.מובן ומאליו,שבעיר שררה אנדרולומוסיה כללית.

בלב קשה נפרדתי מאמי.שמחתי,שדודי הרופא נשאר כאמור בטשין וכן גם קרובינו בביסטר'יצה,הסמוכה לעיר.הפינוי היה צפוי ובכל זאת הוא הפתיע אותנו,כי הכל בא באופן פתאומי כל כך.הבטחתי לאמא שלא נעזוב אותה ונטפל במרץ רב בהעברתה אלינו בצורה מסודרת.הייתי מעדיף,שאמא תבוא איתי מיד,אבל גם לי היה ברור,שהעברתה של אמא,כאלמנה,אשר מקבלת גימלה ממוסד ציבורי,כרוכה בסידורים שונים,שאין לבצעם בבהילות.אמי ארזה לי חפצים שונים,שנשארו בדירה בבית ושאזדקק להם באוסטרבה,לפי דעתה.לי חיתה אברסיה ממש חולנית נגד אריזת חפצים.בכל פעם שנאלצתי לנסוע ולארוז,ניסיתי להתחמק מהמלאכה הזו.לכן לא התערבתי גם הפעם,מה גם,שרוב החפצים,שאמא הכינה כעת לקראת נסיעתי,היו לפי דעתי מיותרים.על לחייה של אמא ניגרו ללא הרף דמעות.היא ליוותה אותי לתחנת הרכבת.רבים זרמו לעבר התחנה.בדרך ראינו עם אמא,שליד הגשר בצד הפולני, נדחף המון מריע.האווירה בחלק הצ'כי של העיר היתה קשה מאד.בתחנת הרכבת ראינו איך פקידים ארזו בחבילות מסמכים שונים וכן שטרי כסף.

עליתי עם מזוודתי הכבדה לרכבת.הקרון היה מעל ומעבר מלא.נדחפתי מהר לחלון כדי עוד לנפנף לאמא.היא השתדלה להשאר שקטה כדי לא להקשות עלי את הפרידה,אך לא התגברה על זרם הדמעות,ששטף את פניה.כאשר הרכבת זזה והפרידה בינינו. גם אני לא יכולתי להתגבר ובכיתי חרישית.איש לא שם לב אז לדברים כאלה,כי כל אחד היה עסוק עם עצמו ועם הבעיות שלו.

כמה שבועות לאחר מכן עברה אמא לסלובקיה לאחותי.אמא עזבה בלב קשה את טשין ואת ביסטריצה,אותו כפר קטן,שבו נולדה ושבו היינו נפגשים כל שבוע ביום א'. פרידתה היתה במיוחד קשה מאחר שאחיה נשארו במקום ומשום שחששה ממעמדה בבית אחותי.מיד כאשר אמי הגיעה לסלובקיה ביקרתי אצלה והבטחתי לה,שאבוא לעתים קרובות ככל האפשר חרף המרחק.כמו כן הבטחתי לאמא לכתוב כל שבוע, כבקשתה.אחותי וגיסי הכטיחו לי כמובן,שיעשו את הכל כדי להקל על אמא. שמחתי שאני עובד,כי העבודה בבית הספר החזירה אותי שוב למסלול חיים פחות או יותר תקין.

רובינו קיווינו והאמנו,שהמצב הבינלאומי "חייב" להשתנות ולהשתפר במהרה ואז כמובן הכל ישתנה לטובה.מאידך היו גם יהודים לא מעטים,אשר חרדו לעתיד גורלם,לא הישלו את עצמם בתקוות לזמנים טובים יותר וביקשו כעת ומיד לעלות לארץ ישראל או להגר למקום מבטחים כלשהו.לתנועה הציונית היו כעת מועמדים רבים בצ'כוסלובקיה לעליה,אך המגבלות השרירותיות של ממשלת בריטניה מנעו

כידוע עליה חופשית.
אני לכשעצמי הייתי חצוי. דחיתי לפי שעה כל יוזמה לעלייתי ארצה. התקשיתי להחליט החלטות נמרצות דווקא כעת כאשר המצב הלך והחמיר. מחשבות שונות ולעתים קוטביות לגמרי הטרידו אותי באותם הימים. מחד גיסא מוטב היה לעזוב את צ'כוסלובקיה כעת ואפילו להגר לארץ כלשהי, לפני שיהיה מאוחר מדי. מאידך גיסא איך לעזוב בימים קשים אלה את אמי החולה, אשר התגוררה זמנית אצל אחותי ולגמרי לא הייתי בטוח אם זה הנו הפתרון המתאים. כמו רבים באותה העת הנחתי, שהמצב הפוליטי הזה איננו יכול להמשך לאורך ימים ולא רצוי להחליט במצבי לחץ.
לפני זמן קצר התחלתי לעבוד, להתפרנס ולרכוש עמדה בחברה ודווקא כעת לעזוב ? עוד יותר מאי פעם השתוקקתי כעת לקשרי אהבה, לא של נער רומנטי, אלא של אדם צעיר העומד כבר על רגליו ומחפש שותף לחיים וחושב על עתיד משפחתו הוא. ייתכן שלו הייתי באותם הימים כבר נשוי הייתי מחליט קל יותר מאשר רווק, אשר פסח על שתי הסעיפים בין בית הוריו לבין ביתו, אשר טרם הצליח להקימו.
היה עוד נימוק, אשר קשר אותי למקום - למורה בבית הספר היהודי באותם הימים היה תפקיד חשוב ונטישה של מקום עבודה כזה היתה מתפרשת כפריקת עול והיתה מעוררת רוגז רב בקהילה.
אלה ויצחק נכנסו יפה לעבודה. כאמור כבר שלושתינו היינו כעין חבורה קטנה. סדר היום שלי באוסטרבה השתנה בהרבה בשנה השניה. בדרך כלל היינו נפגשים אלה יצחק ואני בערך בשעה 5 אחה"צ בבית קפה קטן, לאחר מנוחת צוהריים קצרה. בשעות האלה היה בית הקפה פחות או יותר מלא. רוב רובם של המבקרים במקום הזה היו יהודים. היום כאשר אני שומע על אנשים, היושבים יום יום בבית קפה מיד מתעוררת אצלי אסוציאציה של אנשים ריקים והולכי בטל, אבל באותם הימים לא היתה לחברי ולי תחושה כזו. בית קפה שלנו היה קטן ואינטימי. הוא סיפק לנו בכסף לא רב כמה ענינים חשובים - קפה טוב בשעות אחרי הצוהריים, פגישה עם חברים, עתונים יומיים וכן וזה העיקר - חדשות ולרוב שמועות.
באותה התקופה כאשר סכנה רחפה על עצמאותה של צ'כוסלובקיה, נוכח התפשטותו של "הרייך", היתה רגישות מיוחדת לשמועות ובמיוחד בין האוכלוסיה היהודית. הציפיה לחדשות וכמובן לחדשות טובות היתה ממש חולנית. כולנו ציפינו לאותו שינוי מיוחל, אשר ישחרר אותנו מהמועקה. איש מאתנו לא שער ואפילו לא חלם באותם הימים את אשר באמת אירע תוך זמן קצר כל כך ליהודי צ'כוסלובקיה ולא רק ליהודים אלה.
בדרך כלל הייתי מבקר אצל אמא רק פעם בחודש בהתחשב עם המרחק הרב. מצב בריאותה של אמא היה רחוק מלהשביע רצון. אנגינה הפקטוריס הציקה לה.
אמא לא התאוננה על יחס לא אוהד, אבל טענה, שהיתה מעדיפה פינה משלה. היא ביקשה אותנו לעזור לה לעבור לדירה משלה ולו רק קטנה. הסכמנו עם אחותי לשכור לאמא דירה קטנה לא רחוק מבית גיסי ואחותי, אך בגלל קשיים שונים לא נתממשה

התוכנית לפי שעה.
אחותי וגיסי השתדלו, לפי דעתי ככל האפשר, למנוע חיכוכים מיותרים עם אמא, כפי שהתרשמתי בביקורים שלי, אבל האווירה לרוב לא היתה רגועה ולעתים אפילו מתוחה.
לאמא לא היתה חברה ולא היתה לה גם תעסוקה, כפי שהיתה רגילה בבית - בישול, כביסה, קניות, סידור הבית, קפיצה לשכנה ועוד. אחותי אומנם ניסתה לשתף אותה בעבודות שונות, אבל דווקא על רקע זה נתגלו לרוב חיכוכים, סיפרה לי אדית.
ביקשתי את אמא להזדיין בסבלנות ולראות בחודשים הקרובים תקופת מעבר ולהמתין לחופש הגדול, כאשר אהיה פנוי לטפל במכלול הבעיות שלה וכן לדאג ביחד עם אחותי לפינה משלה, כבקשתה.
ב - 15 במרץ 1939 פלש הצבא הגרמני לצ'כוסלובקיה. צ'כיה ומורביה היו לפרוטקטוראט (ארץ חסות) של גרמניה ואילו סלובקיה היתה למדינה "עצמאית".
המאורע היה מחריד ולא ניתן היה לתפוס ולהעריך את משמעויותיו השונות.
למחרת בבוקר באו כל המורים לבית הספר, אבל חלק ניכר של התלמידים נעדר. מנהל בית הספר אסף אותנו לשיחה קצרה, בה ניסינו לגבש הנחיות לשעת חרום.
אחרי הצוהריים הלכנו בשעה הקבועה לבית הקפה שלנו. לכאורה היה כאן הכל כאתמול שלשום אלא שהיו פחות אנשים, רובם ככולם דיברו בקול חרישי לרבות המלצרים. ברדיו, אשר הופעל היום בבית הקפה, נשמעו מדי פעם הודעות רשמיות אל הציבור, שמגמתן היתה להרגיע את האוכלוסיה.
למחרת נסגר בית הקפה "שלנו". אחרי כמה ימים אומנם נפתח שנית, אבל בכניסה נקבע שלט : בית הקפה עבר לידי הנהלה ארית. זמן לא רב אחרי כן התנוסס על דלת הכניסה גם שלט : הכניסה ליהודים אסורה.
סגירת בית הקפה והגבלות אחרות של אותם הימים היו פגיעות מעליבות בחופש הפרט, אבל כושר ההסתגלות שלנו מצא אלטרנטיבות כלשהן. אחרי זמן קצר נאלצו היהודים להתמודד עם הגבלות חמורות בהרבה.
גרוע מכל היה, שגבול הפריד פעם נוספת ביני לבין אמי ולבין שאר משפחתי. סלו - בקיה היתה, כידוע, למדינה "עצמאית". המשכתי לכתוב ולהרגיע ואותו הדבר עשתה גם אחותי, אך הנסיעות לאמא נפסקו כמובן.
קשה לתאר את המועקה של אזרחי הפרוטקטוראט בכלל ושל היהודים בפרט לאחר הפלישה של צבאות גרמניה לצ'כוסלובקיה על כל הכרוך בפלישה הזאת. ללא הרף פורסמו איסורים ומגבלות, שכוונו בראש ובראשונה נגד היהודים.
המתח הבינלאומי גבר וכמה חודשים אחרי הפלישה, בקיץ 1939, פרצה מלחמת העולם השניה עם כניסת הצבא הגרמני לפולניה. יהודים רבים ביקשו לעלות לארץ ישראל או להמלט למקום מבטחים כלשהו, אך הגבולות היו חסומים עקב המלחמה.
אלה ואני החלטנו בתום שנת הלימודים הזו לעלות לארץ ישראל. באותה התקופה היה אפשרי לעלות לארץ רק בעליה ב'. מרכז החלוץ אישר לעליה לרוב רק מועמדים, שהיו בהכשרה. החלטנו עם אלה, שבתום שנת הלימודים הזו, בחופש הגדול, נעבור לפראג.

נפנה למרכז החלוץ,שישבץ אותנו בפלוגת הכשרה מתאימה.
בחודש יוני קרה משהו,שזעזע את הקהילה היהודית באוסטרבה עד ליסוד.באחד הערבים נכנס זבולון בבהילות לחדרי והודיע לי,שבית הכנסת הגדול בוער.לא היה ספק בלבנו,שמדובר על הצתה על ידי הגרמנים.מיד יצאתי עם זבולון,חרף האזהרות של הוריו,למקום השרפה.שמא מדובר על שמועה,אך הצפירות של מכוניות מכבי האש לא השאירו ספק בלבנו,שאכן מדובר בשריפה.זבולון הקשה ושאל:" אם מדובר על הצתה מכוונת לשם מה צריך מכבי אש?" את התשובה קיבלנו במקום האירוע.מכוניות מכבי האש התיזו סילוני מים על הבתים הסמוכים כדי למנוע את התפשטות האש...
ברחוב של בית הכנסת עמדו אנשים רבים,ביניהם גם יהודים.אין ספק,שחלק לא מבוטל של הנוכחים לא הזדהה עם מעשה ההצתה והכוונה לא רק ליהודים.
הגרמנים התכוונו על ידי שריפת בית הכנסת להפגין את "הזעם הצודק" של העם כלפי היהודים.
קבוצה של קלגסים גרמנים,בלבוש האופייני שלהם,ניראו יוצאים מבית הכנסת הבוער תוך השמעת סיסמאות אנטישמיות.פתאום פשטה שמועה,שהקלגסים עומדים כעת ללכת אל בית הספר היהודי,שהיה בקרבת המקום.
השמועה על סכנת הפגיעה בבית ספרנו "חישמלה" את זבולון ואותי.בלי לומר מילה מיהרנו אל בנין בית הספר.סביבו שרר שקט ולא נראתה כל תנועה חשודה.בכיסי היה כרגיל צרור המפתחות,אשר כלל גם את המפתחות של מקום עבודתי.נוכח הסכנה, שהפורעים יפרצו לתוך בית הספר,החלטנו להוציא מתוכו בראש ובראשונה את החומר,הדרוש לחלוקת התעודות.הרי בקרוב מאד עמדה להסתיים שנת הלימודים ועלינו להכין את התעודות.עלינו במהירות לקומה ב' לחדר המורים ובחיפזון אספנו את הכל,שהיה ניראה לנו חשוב ברגע זה.חילקנו בינינו את "המטען" ומי-הרנו להסתלק.קולות הפורעים נשמעו כבר סמוך לשער.לגבינו היתה כעת כל שניה משמעותית.חששנו מאד מהפגישה עם הצעירים המוסתים בחדר המדרגות.ירדנו במהי-רות בדילוגים במדרגות,הפונות אל עבר חצר בית הספר ומשם דרך פישפש אל הרחוב.
התרחקנו עם השלל שלנו ובמרחק ביטחון נעצרנו כדי לעקוב אחרי הנעשה.שמענו בבירור כיצד שוברים בגרזינים את ספסלי התלמידים,הארונות ושאר הריהוט.ברוב הכיתות נופצו גם השמשות.עשן סמיך והיבהובי להבות ניראו בחלונות בית הספר.
מה יהיה מחר? מה יהיה בכלל עם בית ספרנו ?
הלימודים בבית ספרנו הופסקו כמובן.את אשר אירע הלילה לא היה נחוץ להודיע להורי תלמידינו.שמועות לא טובות מתפשטות מהר מאד.למחרת בבוקר התאספנו המנהל וכל המורים ליד בנין בית הספר ההרוס.עברנו עם נציגי הקהילה מכתה לכתה ונחרדנו.המורות בכו.לא היה כמובן בפני מי להתאונן.רק תלמידים בודדים הגיעו בבוקר זה לבית הספר.שלחנום מיד הביתה וביקשנום להמתין בבית להודעה על חידוש הלימודים.

מנהל בית הספר ונציגי הקהילה פנו אל המפקח,אשר הביע את הזדעזעותו מהריסת בית הספר והבטיח למצוא בשבילנו בהקדם פתרון זמני כלשהו.
אחרי כמה ימים נמסר לרשותנו בנין בית ספר צ'כי,אשר בסביבה,כמובן רק בשעות אחרי הצוהוריים.בבנין זה סיימנו את שנת הלימודים כשאר בתי הספר בעיר.
ב - 30.6.1939 חולקו לכל התלמידים תעודות כנדרש.

ב - 1938-9 הייתי מורה בבית הספר היהודי באוסטרבה.(כתה ד')

זבולון (פכטל),ידיד טוב וחברי לעבודה בבית הספר היהודי באוסטרבה

ו. בקיץ 1939 בפראג.

כמה ימים אחרי סיום שנת הלימודים עברתי עם אלה לפראג.אלה התגוררה בבירה אצל קרוביה ואילו אני שכרתי לי חדר.
אם היו לי עוד ספקות האם בכל זאת לא להמשיך לעבוד בבית הספר באוסטרבה,הרי הצתת בית הספר היה אותו קש , ששבר את גב הגמל.החלטתי סופית לצאת להכשרה ולהשתדל בהקדם לעלות ארצה.
נציגי הקהילה הצטערו,שאנו עוזבים,כי נחשבנו למורים טובים,אך נוכח המצב הפוליטי,המחמיר ללא הרף,לא ניסו לעכב אותנו ואף איחלו לנו הצלחה בדרכנו לארץ ישראל.
נדברנו עם אלה,שנפגש למחרת בבוקר על הרציף של הרכבת לפראג.אף שהייתי עייף מאד לא יכולתי להרדם ואני ידעתי,שמצפה לי יום קשה.מחשבות שונות הטרידו אותי.הצטערתי,שאני כל כך רחוק ממשפחתי.גם אם אמי ומשפחתי לא יכלו לעזור לי הרבה,הרי עצם קרבתם היתה ללא ספק מקלה עלי להתמודד עם כל הבעיות,שנערמו לפני.
במיוחד הטרידה אותי המחשבה,שאמי החולה אולי לא מרגישה כל כך טוב אצל אחותי וגיסי ובימים הקשים האלה הייתי חייב כבן טוב קודם כל לבוא אל אמי. מיד אחרי זה חלפה במוחי מחשבה הפוכה.שמא היתה משפחתי מונעת ממני הגשמת תוכניותי.מוטב כעת לפעול באופן עצמאי,ייתכן שכך ורק כך אוכל גם לעזור למשפחתי לאחר מכן.
למחרת בבוקר יצאנו כמתוכנן לפראג.אלה התגוררה כאמור אצל קרוביה ואני לנתי לילה ראשון אצל חברי מהתיכון,שלמד בפראג.למחרת היום שכרתי לי חדר בעזרת חברי.לאחר מכן מיהרתי אל הדואר כדי למסור למשפחתי את כתובתי החדשה.
נדברנו עם אלה,שנפגש מחר בבוקר בשעה 9 ברחוב דלוהה לפני מרכז החלוץ.פה פגשנו את הבת של משפחת מאיזנר,חנה,אשר עבדה במרכז החלוץ ומילאה כאן תפקיד חשוב.היא מסרה לנו,שישנם מועמדים רבים,אשר מבקשים לצאת להכשרה.
המרכז עומד לפתוח מחנה הכנה,שבו יתגבשו פלוגות ההכשרה השונות.מחנה ההכנה עומד להפתח בקרוב.חנה הציעה לנו לשמור על הקשר עם המרכז והבטיחה לנו את מלוא עזרתה.בפראג הכרתי את בת הדודה של אלה וכן קבוצה שלמה של צעירים בגילנו,אשר רובם נפלטו כבר מהעבודה או נאלצו להפסיק את לימודיהם וביקשו כמונו לצאת להכשרה.
באותם הימים,שציפינו לתשובה מחנה בקשר למחנה ההכנה,קיבלתי הודעה מהדואר, שעלי להתיצב בסניף הדואר הקרוב בשעה קבועה כדי לקבל שיחה טלפונית מסלובקיה ממשפחתי.באותה העת היו בצ'כוסלובקיה טלפונים בעקר במשרדים ובמוסדות,אצל אנשים פרטיים כמעט ולא היו טלפונים.
למה קראו לי לטלפון? חששתי מאד,שמצב בריאותה של אמא הורע.אם זה לא היה

משהו דחוף,הרי היה אפשר לכתוב.מחשבות שונות הטרידו אותי.סוף כל סוף הודיע לי פקיד הדואר,שעלי להכנס לתא מסוים כדי לקבל את שיחת הטלפון מסלובקיה. קולה של אדית רעד.היא הדגישה מיד בתחילת השיחה,שהם קראו לי לטלפון כדי לדעת מה שלומי,איך הסתדרתי בפראג לאחר שעזבתי את אוסטרבה וכן אם נשארתי איתן בדעתי לנסות ולעלות ישר מפראג ארצה ? שאלתי מיד האם בדברים אלה מסתתרת הכוונה,שאשוב לפי שעה הביתה ? אחותי ענתה,שקשה ליעץ בימים טרופים אלה וכל משפחתי,לרבות אמא,תברך מראש על כל מה שאחליט,בלבד שאצליח.
שאלתי למה אמא לא מדברת.אדית הסבירה,שאמא מעדיפה לא לדבר בטלפון כעת,כי היא מתקשה לנסח דברים בקצרה.
ידעתי שאמא עומדת על יד הטלפון ומתרגשת מאד.קלטתי גם דברים,שלא היו מכוו-נים לאוזניים שלי,דברים בין אחותי לבין אמא.כניראה שאמא בכתה ואדית ביקשה אותה להתאפק כדי לא לצער אותי.
אדית הדגישה,שכולם בריאים לרבות אמא.בתשובה לשאלתי ענתה אחותי,ששכירת הדירה של אמא ירדה,לפי שעה,מהפרק.אחותי ביקשה בשמה וכמובן בשמה של אמא, שאשמור על עצמי.על המשפט הזה חזרה כמה פעמים.
לבסוף גם אמא אמרה כמה מילים,שתמציתן היתה שוב,שאשמור על עצמי.קולה רעד והרגשתי,שהיא בקושי מצליחה להתאפק מלבכות.גם אני התרגשתי מאד ודמעות זלגו מעיני.
לא היה לי ספק,שיוזמת ההתקשרות,היתה אמא,כאשר עמוק בלבה התקווה,שהיא בקרוב תראה אותי.היתה לה בוודאי כוונה טובה,אבל היא כלל לא ידעה מה היא עוללה לי בשיחה טלפונית זו.בכל פעם גיליתי דבר אחר,שהטריד אותי.במיוחד ציערה אותי הפסקה בענין דירתה הפרטית של אמא.
בתשובה לשאלתי האם כבר נמצאה דירה מתאימה לאמא,ענתה לי אדית כזכור, שהענין ירד,לפי שעה,מהפרק.פרשתי לי תשובה זו כתוצאה ישירה של החלטתי לא לשוב למשפחתי.כניראה שתוכנן לשכור דירה לאמא רק אם אשוב ואגור אתה ביחד. הצטערתי,שבגללי תאלץ אמא לוותר על הפינה הנכספת שלה.ככל שהרהרתי והפכתי בשיחה הטלפונית הזאת,הגעתי למסקנה,שמגמתה העקרית היתה להשפיע עלי בעקיפין, שאשוב הביתה למשפחתי.
לאחר השיחה הטלפונית הגעתי הביתה במצב רוח קשה.מה שהעיק עלי יותר מכל דבר היתה הדאגה לאמא וכן החרטה,שלא העדפתי בתום שנת הלימודים לבוא ישר לאמא ובפרט לאחר שנקבע גבול בינלאומי בין הפרוטקטוראט לבין סלובקיה.בכל זאת נראתה לי עד אתמול ההחלטה לצאת בהקדם להכשרה ולאחר מכן לעלות ארצה כהחלטה נכונה ושקולה.הכוונה היתה לעלות ארצה ולאחר מכן להעלות את אמא ואת שאר משפחתי.
בתוכנית זו היו אומנם סיכונים רבים,אבל הרי בכל דרך,שהייתי בוחר,היו בימים אלה סיכונים לרוב.כך סברתי עד אתמול.היום אחרי השיחה הטלפונית עם יקירי,על כל מה שפירשתי לי בעקבות השיחה הזו,הגעתי למסקנה,שהשיקול שלי

לצאת עם אלה להכשרה היה מוטעה ואגואיסטי.
החלטתי לשוב לאמי ולמשפחתי בימים טרופים אלה.כמובן שהשינוי כעת נעשה מסובך ומכאיב יותר.התחלתי לחשוב באילו צעדים עלי לנקוט כדי לזרז את שובי לאמא.
החלטה כזו תחייב אותי כמובן לפנות לקונסוליה הסלובקית בפראג ולבקש התר "להגר" לסלובקיה.בקונסוליה נאמר לי,שלאחר הגשת המסמכים הדרושים,בקשתי תזכה לתשובה חיובית.
כיהודי היה עלי גם לפנות לגסטפו בפראג ולבקש אישור יציאה.הגרמנים לא עיכבו כמובן יהודים לצאת,אבל דרשו אישורים מתאימים ממס הכנסה וממוסדות אחרים.
מהגסטפו נתקבל לאחר מכן אישור היציאה הסופי,אשר פרושו היה לצאת ולא לשוב.
עד כמה שזכור לי,היה על יהודי,שקיבל אישור כזה,לעזוב את גבולות המדינה תוך זמן קצר.עצם המחשבה לגשת לבנין המפואר של הגסטפו ב -Stresovice החרידה כבר אז כל יהודי.
הכל היה יכול להיות אחרת לולי חיינו בזמנים אכזריים כאלה.אלה ואני היינו כעת מחוסרי עבודה,ללא מגורים קבועים - נודדים.העדר סדר יום קבוע,הסכנה של גזרות ורדיפות ומצב,שבו לא ניתן היה לתכנן שום דבר,העיק עלי מאד.
בלבי גמלה ההחלטה לא לצאת עם אלה למחנה ההכנה ולשוב לאמא וכן החלטתי למסור לה את זה ללא דיחוי.אלה מאד הצטערה על שהחלטתי לא לצאת כעת להכשרה.
כל אותו הזמן קיימתי קשר מכתבים רצוף עם אמי ובני משפחתי.הם שמחו,שבקרוב נתראה ושנהיה שוב כולנו ביחד,אך נרמז לי גם,שאין סיכויים לקבל בתור יהודי עבודה.
אומנם התגעגעתי מאד ליקירי,אבל אני גם ידעתי,ששובי יכול להביא רק להקלה זמנית.במה אוכל לעזור לבני משפחתי באופן מעשי ובפרט כאשר לא אצליח לקבל עבודה וגם עלייתי ארצה תדחה?
זמן קצר אחרי שאלה יצאה למחנה ההכנה קיבלתי את האישור מהגסטפו ועלי היה כעת רק לגשת לקונסוליה הסלובקית כדי לזכות בהתר "להגר" לסלובקיה.
מטבעי נהגתי לעתים קרובות להסס,להרהר ולהפוך בדבר האם החלטתי זו או אחרת באמת נשקלה כראוי.על תכונתי זו נוסף עכשיו המצב החמור של חוסר ביטחון כללי כאשר איש לא ידע מה יילד יום המחר.במצב הזה רבו אצלי עוד יותר ההי-סוסים וכניראה לא רק אצלי.
כעת כאשר התגברתי למעשה על כל המכשולים,אשר מנעו את שובי למשפחתי לסלוב-קיה ועמדתי על סף ייסומה של החלטתי זו,נרתעתי מלבצעה.עלי היה כעת כאמור רק לגשת לקונסוליה הסלובקית כדי לקבל את ההתר המבוקש וכפי שהובטח לי,לא הייתי צפוי למכשולים נוספים.דווקא כעת בימים אלה נמשכתי עוד יותר למרכז החלוץ.הרי כל חברי ובראש ובראשונה אלה פנו לפלוגת הכשרה בתקווה לעלות במהרה ארצה ולצאת ככל האפשר מהר מהגיהינום כאן.
ההיסוסים שלי עוד התגברו על רקע הידיעות,שהגיעו לפראג על מצבם ההולך והמח-מיר של יהודי סלובקיה.האם לא עדיף להיות בארץ כחלוץ המשפחה מאשר לשבת עם

משפחתי תחת שלטון פשיסטי אכזר ללא סיכויים לעלות ארצה וללא עבודה ?
במחשבות אלו התהלכתי בפרוזדור של מרכז החלוץ כדי לשמוע על הנעשה שם.כפי שנהגתי לעשות לעתים קרובות בשבועות האחרונים גם לאחר יציאתה של אלה מפראג, כאשר באחד הימים ניגשה אלי חנה בראותה אותי במרכז ואמרה,שהיא חיפשה אותי ואף שאלה אחרי מאחר שיש לה הצעה מושכת בשבילי.מתארגן כעת גרעין של אקדמאים בקר'יצ'וב.חלק מהחברים כבר במקום.היא טענה,שאני מאד מתאים לקבוצה זו והיא מעונינת לחזק גרעין זה באנשים כמוני.
היא גררה אותי מהפרוזדור אל לשכתה.שם ישב מי שעתיד היה לרכז את פלוגת קר'יצ'וב, נתן,חימאי צעיר.הסברתי לחנה,שיש לי כבר אישור יציאה מהגסטפו ושהנני מתכונן לשוב לאמי ולמשפחתי לסלובקיה.חנה הצטערה,שביקשתי אישור יציאה לסלובקיה בגסטפו והביעה את תקוותה,שזה לא יסבך אותי אם בכל זאת אחליט להשאר כאן ולצאת להכשרה.
תקופת השהות של יהודי,אשר קיבל את אישור היציאה מהגסטפו,היתה כידוע קצובה וקצרה.אחרי היסוס קל המשיכה חנה לדובב אותי לצאת להכשרה.היא רמזה,שיש סיכוי של ממש לעלות תוך זמן לא רב לארץ ישראל בעליה ב',כמובן רק לאחר הכשרה ולאחר המלצה של מרכז החלוץ.
נתן,אשר ישב בחדרה של חנה,עשה עלי רושם מצוין.הוא לא התערב בשיחתי עם חנה, אך לבסוף העיר,שהוא מבין אותי היטב,כי גם הוא עבר משבר דומה.גם הוריו חיים בסלובקיה והוא החליט לעזוב את בית ההורים ולעשות את הכל כדי לעלות ארצה, על כל הכרוך בזה.
חנה ידעה,שאין טעם לסחוט ממני כעת החלטה כלשהי והציעה לי לשוב ללשכתה תוך 3 - 2 ימים ולהודיע לה על החלטתי.היא חזרה וביקשה ממני בכל מקרה לסור אליה ולהודיע לה את אשר החלטתי,גם אם אחליט לא לצאת להכשרה.
כאמור כבר הייתי נוטה מטבעי להססנות.התנחמתי,שבתקופה הקשה,שבה חייתי, כנראה רבים נהגו כמוני,אך יחד עם תכונתי זו של הססנות,קרה לי לא פעם, שאומנם הייתי במשך חודשים מתלבט,אך לאחר מכן הייתי מחליט החלטה סופית ולא חזרתי בי יותר.יתרה מזו,לאחר החלטה כזאת לא יכולתי כלל להבין איך יכולתי קודם לחשוב אחרת,למה התלבטתי זמן רב כל כך בענין,שנראה לי כעת ברור לגמרי,ענין,שלגביו לא ניתן היה להחליט אחרת מאשר אותה ההחלטה,שגיבשתיה לבסוף.
כך קרה לי גם לאחר אותה הפגישה במרכז החלוץ עם חנה ועם נתן.עוד באותו יום החלטתי לצאת להכשרה ולא לשוב לסלובקיה.היה לי ברור כעת,שכל החלטה אחרת תעמיד אותי במצב של אדם,שנגרר ואיננו מנסה להשפיע על גורלו.מה שנוגע לאמא, הרי ישיבה בצוותא בסלובקיה הפשיסטית לא תפתור את הבעיות שלנו.חשוב יותר, שלפחות אחד מאתנו ינסה להכין גשר,שעליו יוכלו בעתיד להגיע גם שאר בני המשפחה לארץ ישראל.
בראש ובראשונה התישבתי וכתבתי עוד באותו הלילה מכתב לאמא ולמשפחתי.הודעתי

להם , ששיניתי את החלטתי ולפי שעה אצא לתקופה מסוימת למשק חקלאי בצ'כיה ומקווה בקרוב לראות את גרטה. גרטה היתה קרובה שלנו בארץ ישראל וכאשר כתבנו "לראות את גרטה" הכוונה היתה תמיד לעליה לארץ ישראל.

באותו הלילה גם אספתי את כל החפצים שלי, שעוד נשארו לי וארזתים במזוודתי. הפעם נאלצתי לארוז לבד. בבוקר לפני שהלכתי למרכז החלוץ שלחתי את המזוודה לשומאו. הפעם לא הסתובבתי הרבה בפרוזדורים של מרכז החלוץ ופניתי ישר לעבר לשכתה של חנה כדי להודיע לה את החלטתי. היא לחצה את ידי ואיחלה לי הצלחה. חנה גם הבטיחה לי, שאכלל ברשימת המומלצים הקרובה ביותר לעליה. הודעתי לה, שמחר אסע לקר'יצ'וב.

ז. להכשרה בתקווה לעליה.

למחרת בבוקר עמדתי עם מזוודתי בתחנת הרכבת בפראג בודד בין המוני אנשים. איש לא ליווה אותי ואיש לא נפרד ממני. חשבתי על אמי ועל שאר בני משפחתי. ידעתי, שכעת עלי להיות חזק וללכת לקראת המטרה, שהצבתי לי גם אם יהיו בדרך מכשולים ומשברים. למרות הבדידות, שהייתי נתון בה, היתה לי הרגשה טובה באופן יחסי. לא נגררתי יותר וניסיתי, חרף מצבי הקשה, למצוא את הדרך העדיפה. התחלתי פרק חדש בחיים שלי ובלבי היתה תחושה של תקווה.
הייתי אומנם מאוזן יותר משהייתי בשבועות האחרונים, אבל המחשבה על אמי החולה לא נטשה אותי גם לרגע. מה היא תאמר כאשר היא תקבל את מכתבי ? ידעתי שהיא תאחל לי הצלחה לאן שאני אפנה, אבל יחד עם זה היא בוודאי היתה מאד רוצה, שאהיה על ידה. ידעתי, שבין אמי לבין אחותי היה מטבע דברים גם פה ושם וויכוח ולעתים אף מתח. במקרים כאלה היתה נוכחותי ללא ספק חשובה לאמי ובמיוחד נוכח מצב בריאותה. חשבתי הרבה על אמי, אבל נשארתי איתן בדעתי והייתי משוכנע, שחרף מצבה, לא היתה לי כל דרך אחרת. כדי לעזור ממש לאמי ולבני משפחתי יהיה עלי לעלות ארצה ולהיות חלוץ המשפחה בארץ - עודדתי את עצמי.
בשעות אחה"צ הגעתי לקר'יצ'וב. נתן, שאותו הכרתי במרכז החלוץ בלשכתה של חנה, קיבל אותי בחמימות. הוא היה היחידי, שהכרתי מבין אנשי הקבוצה. לרשות פלוגת ההכשרה עמד צריף ארוך עם חדרי מגורים, מטבח ושרותים, לרבות אמבטיה. זה היה צריף, שהוקם במיוחד בשביל הפועלים הסלובקיים, שבאו בדרך כלל כל שנה לעבודות עונתיות במשקים חקלאיים בצ'כיה. לפועלים אלה מסלובקיה נקבעו ברחבי צ'כיה תנאים פחות או יותר אחידים בעניני שכר, חופשות ועוד.
לאחר ניתוקה של סלובקיה והפיכתה למדינה "עצמאית" במרץ 1939 לא באו יותר הפועלים הסלובקיים לצ'כיה והורגש מחסור חמור בידיים עובדות בסקטור החקלאי ובמיוחד בעונות מסוימות. פלוגת ההכשרה שלנו הועסקה בקר'יצ'וב באותם התנאים של הפועלים הסלובקיים.
קבוצתנו היתה קטנה, שלרוב לא עלתה על 20 חברים. היה לנו גם זוג נשוי אחד. כמו ברוב קבוצות ההכשרה היו גם אצלנו בעקר בחורים וכולם היו צעירים. לזוג הנשוי היה חדר נפרד. בכל שאר חדרי המגורים היו 4 מיטות, אשר לא כולן היו תמיד תפוסות. אני גרתי עם נתן ועם רופא צעיר, פרידלנדר היה שמו. לעתים נוסף לנו עוד רביעי.
למחרת בבוקר יצאתי עם חברי החדשים לעבודה. השכם בבוקר צילצל פעמון. עם השמע הצילצול התאספו כל הפועלים ליד בנין המגורים של בעל הבית, אשר כבר חיכה עם אשתו ועם מרכז המשק שלו ברחבה מרוצפת. נוסף על חברי קבוצתנו היו עוד פועלים, חלקם קבועים וחלקם זמניים, אשר ציפו לסידור העבודה. לכל קבוצת פועלים נקבע אחראי. אחרי כמה דקות התרוקנה הרחבה והפועלים יצאו לעבודתם.

אלה,שעבדו בקרבת המקום,יצאו ברגל ואילו אלה,שעבדו הרחק מהמשק,הוסעו לרוב בעגלות.
כאמור הועסקה פלוגתנו במתכונת של הפועלים הסלובקיים.חלק מהשכר שולם בכסף ואילו את השאר קיבלנו בצורת מצרכים - תפוחי אדמה,סוכר,ביצים ועוד.פלוגתנו חיתה חיי קומונה של ממש.נתן והגזבר שלנו נסעו מדי פעם לפראג לשם קניות וסידורים במרכז החלוץ.כל אחד מאתנו היה רשאי לנסוע לפראג או לכל מקום אחר בהתאם לצורך,אך מעטנו לנסוע.שמחנו,שיכולנו לשבת במקום.
החיים בכפר,הרחק מהרעש וההמולה,נעמו לרובינו ולי במיוחד אחרי הימים הקשים, שעברו עלי לאחרונה בפראג.אומנם עבדנו קשה,אבל איכות החיים היתה גבוהה לעומת החיים של היהודים בערים.לא היה לנו מחסור באוכל או בבגדים.לאה, האישה הנשואה,בישלה בישבילנו.היה לה טעם גרמני ולא תמיד היינו מרוצים עם הבישול שלה.היא השתדלה מאד וניסתה לספק את רצונותינו ולאחר שהתרגלנו הרי גם המטבח בהחלט ענה על דרישותינו הצנועות.
כל אחד הביא איתו מעט ספרים וכך נוצרה מן ספריה קטנה של כמה עשרות ספרים, לרוב ספרים טובים.את רובם קראנו כבר,אבל כאן היינו מוכנים לקרוא אותם שנית.ממרכז החלוץ קיבלנו ספרי לימוד לעברית.נתן,אשר כבר אז דיבר עברית, היה גם המורה שלנו.השעורים התקיימו כמובן אחרי שעות העבודה.המוטיבציה ללמוד עברית היתה גבוהה.
דר' פרידלנדר,אשר אתו גרתי באותו חדר,הביא אתו גם ספרים בתחום הרפואה ואני קראתי בהם בענין רב.שוחחנו על מחלות שונות.הוא נאלץ בתור יהודי להפסיק את "הסטאז'" שלו בבית החולים והצטער מאד,שאיננו יכול להמשיך לצבור נסיון מעשי,שהנו חשוב כל כך לרופא בתחילת דרכו.
בשבועות הראשונים בקר'יצ'וב הייתי עייף עד כי לא יכולתי לרכז מחשבה צלולה. לאחר שהתרגלתי לעבודה הגופנית ולאורח החיים החדש בפלוגה,התחלתי להרהר בכל אשר אירע לי בזמן האחרון.במיוחד הטרידה אותי העובדה,שכבר קיבלתי לא מזמן אישור יציאה מהגסטפו ומבחינתם כבר לא הייתי בפרוטקטוראט.האם לא יתגלה הענין כאשר אבקש שנית אישור יציאה לקראת עלייתי ? לו כבר אז היה מחשב, הענין היה ללא ספק מתגלה...
החיים בקר'יצ'וב נכנסו באופן יחסי במהרה לשיגרה מסוימת.השבועות חלפו ואנחנו הסתגלנו לחיי הכפר ולעבודה גופנית.לא הרגשנו באותם הימים כל מחסור והחשוב מעל הכל,לא הרגשנו את הכובש הגרמני.למעשה היינו מנותקים מהמתרחש במדינה.ידענו,שלא נוכל כאן לשבת לאורך ימים,אבל היינו אסירי תודה על כל יום של שקט יחסי,שעבר עלינו כאן ובפרט אחרי אחד בספטמבר 1939,מועד,שבו פרצה מלחמת העולם השניה.גרמניה הנאצית פלשה לפולניה וכל האוכלוסיה בפרוטקטוראט ובאירופה בכלל,חיתה בפחד ובמיוחד האוכלוסיה היהודים כמובן. העתונים הגיעו למשק לרוב באיחור.
בשבתות (ימי ראשון) היינו נחים ובשבועות הראשונים שכבנו לרוב במשך כל

היום במיטותינו,כי היינו עיפים מאד,אך במשך הזמן יצאנו גם לטיולים בסביבה, לרוב באופניים,ששאלנו בחווה.ברחבה,שבה נערך כל בוקר סידור העבודה,עמד מתקן מיוחד עם עשרות אופניים.בעל הבית הרשה לנו לקחת מהאופניים האלה בשבתות לטיולים בסביבה.

שמחתי כאשר קיבלתי את המכתב הראשון מהבית במקומי החדש.על פי הכתוב בו הכל היה בסדר.אמא כתבה רק כמה שורות והניסוח היה בכל המכתבים פחות או יותר דומה.היא ביקשה כמובן,שאשמור על עצמי.אמא ציינה,שמצב בריאותה כעת משביע רצון.אחותי ובעלה כתבו יותר והבינותי,שגיסי ממשיך בעבודתו ושכולם בריאים פחות או יותר.אחותי חזרה והדגישה בשולי המכתב פעם נוספת,שאמא מרגישה טוב. גם אם חשדתי,שהמכתב איננו משקף את המציאות לאמיתה,הרי בכל זאת הרגיע אותי מכתב זה במידה רבה.

כאשר באנו לקר'יצ'וב כלל לא ידענו כמה זמן נהיה במשק זה.שמחנו,שהצלחנו לפחות זמנית להתרחק מהנעשה מריכוזי היהודים בערים,שבהן חיו היהודים בפחד מתמיד,כאשר חלק מהם כבר נשלח מזרחה ל"הסבה מקצועית" או למחנות ריכוז.על רקע הגזרות והרדיפות האלו ידענו להעריך את השלווה הכפרית,שבה חיינו כאן. צרוף של כמה גורמים בקר'יצ'וב עוד שיפר את ההרגשה הטובה של החברים בפלוגה. הכוונה בעיקר למצב החברתי וכן הכוונה לבעל בית אוהד במיוחד.

אף על פי שרוב רובינו נהנינו כאמור בפלוגת ההכשרה שלנו,רצינו בכל זאת ככל האפשר להגביל את שהותנו כאן כדי לממש בהקדם האפשרי את העליה לארץ ישראל. באותם הימים של שלטון האימים הנאצי היה קשה לתכנן לטווח ארוך יותר,אך ענייני פלוגתנו הסתדרו,לפי שעה,פחות או יותר בהתאם למועדים,שנקבעו מראש. בסוף אוקטובר הועבר חלק מפלוגתנו ל - הר'יבסקו.זה היה משק גדול וגם כאן עבדנו בעבודות חקלאיות לרוב.במקום זה רוכזו,בין השאר,המועמדים מכמה פלוגות הכשרה,אשר אושרו על ידי מרכז החלוץ לעליה.

המעבר להר'יבסקו לא היה כרוך בקשיים מיוחדים.בבואנו למקום זה היינו כבר פועלים "ותיקים".העבודה כאן דמתה במידה רבה לעבודה בקר'יצ'וב.כמובן היה זה בכל זאת מקום חדש.פגשנו חברים חדשים,שחלקם כלל לא הכרנו קודם.גם עונת השנה השתנתה.שלגים החלו לרדת.היו ימים,שלא יצאנו לעבודה או שרק חלק מהחברים הועסק.

המצב בהר'יבסקו היה שונה מבחינות רבות.המשותף בין הר'יבסקו לבין קר'יצ'וב היה הנוף הכפרי והעבודה החקלאית,אך בחיינו חל שינוי רב.בהר'יבסקו לא התכוננו לגבש פלוגת הכשרה חדשה.רצינו,שמקום זה יהיה מקום מעבר לזמן קצר ככל האפשר כאשר במרכז חיינו עמדה השאיפה לעלות במהרה ארצה.מימוש שאיפתנו זו נעשה ממשי יותר,אבל היה כרוך בקשיים ובמתחים רבים.אצלי נוסף עוד עניין חמור אחד,הכוונה לקבלת אישור היציאה של הגסטפו מהפרוטקטוראט.

עם בואי להר'בסקו כתבתי כמובן מיד לאמא ולמשפחה על מקומי החדש ורמזתי, שזה שלב נוסף בדרכי לעליה.

העבודה בהר'יבסקו והנסיעות התכופות לפראג לא התירו למזלי זמן רב להתלב-טויות.הנסיעות לפראג היו קשורות לסידור העניינים לקראת העליה.כל מועמד לעליה קיבל רשימה של הציוד,הדרוש לקראת הנסיעה.מובן ומאליו,שהכוונה כאן לעליה "בלתי לגאלית",על כל הכרוך בה.המדובר היה בקבוצה של כ - 250 איש, גברים ונשים,לרוב צעירים.לכל עולה היה ברור,שהנסיעה עלולה להמשך זמן רב ושהיא תהיה כרוכה בתלאות רבות.מכאן,שלרוב רק אנשים צעירים ובריאים הורשו להצטרף למסע כזה.

בתחילת נובמבר 1939 נמסר לנו המועד,שבו אני ועוד מועמדים אחרים עמדו לקבל בגסטפו בפראג את היתר היציאה מהפרוטקטוראט.כזכור קיבלתי כבר בקיץ 1939,הווה אומר,לפני כמה חודשים,היתר יציאה ולא ניצלתי אותו,כאשר החלטתי לא לשוב לסלובקיה לבית גיסי ואחותי,ששם התגוררה כעת אמי.חששתי מאד,שמא אתפס,שאכן קיבלתי כבר היתר יציאה ולא יצאתי כנדרש והיתלתי בגסטפו.

אינני זוכר כבר את המעמד של קבלת היתר היציאה לפרטי פרטים,אך בכל פעם,שאני נזכר במעמד זה עובר בי רעד.השכם בבוקר העמידו אותנו בשורה ארוכה לפני בנין הגסטפו.אחרי המתנה של שעות ביום חורף קר נכנסתי סוף סוף לבנין המפואר.כל אחד מאתנו החזיק בידו אישורים שונים,הדרושים לקבלת היתר היציאה, אישורים,שרובם כבר לא זכורים לי.

בנין הגסטפו היה מפואר מבחוץ ולא פחות מבפנים.כל אחד מאתנו עבר מחדר לחדר, מסר את האישור המבוקש ועל הטופס,שבידינו צורפה חתימה נוספת.עד אשר הגענו לחדר האחרון,ששם ישב,כפי שנודע לי לאחר מכן,לא אחר מאשר אדולף איכמן בעצמו.בחתימתו נסתימה דרך היסורים בבנין הגסטפו.

קשה לתאר את חששותי פן יתגלה,שכבר קיבלתי היתר יציאה לפני כמה חודשים ולא ניצלתי אותו במועד כנדרש.ציפיתי שכל רגע יבוא אלי איש גסטפו ויאמר לי, שאני חזיר יהודי ורמאי,יוציא אותי מהשורה ויעמיד אותי בו במקום אל הקיר... בעוברי בפרוזדורים הארוכים היה ראשי סחרחר עלי.

כשיצאתי מהבנין רעדתי על כל גופי וניסיתי להסתיר בפני החברים את אשר עבר עלי.רק אחרי כמה דקות הרגשתי הקלה ובאוחזי את האישור המבוקש בידי היה לי לרגע הרושם כאילו שאני כבר בדרך לארץ ישראל.אם כי באופן מעשי כמובן לא השתנה דבר ומועד עלייתי ארצה לא היה ברור כמקודם.אישור הגסטפו לא קידם את העליה,אבל הוסר לפחות עוד מכשול.

הציפיה הממושכת לעליה הכהתה את חושינו וגרמה במידה לא מבוטלת למין אדישות לכל הנעשה סביבינו,אך ההודעה האחרונה של מרכז החלוץ,בה נמסר לנו,בין השאר, ש"הטרנספורט" שלנו ייצא ב - 15.12.1939 לדרכו,"חישמלה" אותי ואת כל אלה, שציפו להודעה זו.

המסלול היה ידוע - פראג,ברטיסלבה,בודפסט,אחד מנמלי רומניה ומשם דרך הים לארץ ישראל.הציפיה הממושכת והאדישות,אשר לעתים גבלה ביאוש,היתה פתאום לדריכות ולמתח,אבל גם לתקווה ולשמחה,נוכח המועד הקרוב כל כך של יציאתנו.

ב - 15.12.1939 אכן יצאנו מפראג ברכבת מהירה לברטיסלבה,תחנתנו הראשונה בדרכנו ארצה.
בבואנו לברטיסלבה הביאו אותנו לבנין גדול ושמו "סלובודרנה".זה היה בנין יפה ובו אולם גדול וכן כמה חדרי ספח שונים.נאמר לנו,שעלינו להמתין כאן כמה ימים בגלל עיכוב בלתי צפוי.
כך התחלתי את דרכי לארץ ישראל - והמועד דצמבר 1939,כחצי שנה אחרי פרוץ מלחמת עולם השניה.עליה "בלתי לגלית" בימים טרופים אלה,בימי מלחמת עולם, היתה כמובן כרוכה בבעיות מיוחדות והחלקן בלתי צפויות.

מפלוגת ההכשרה בקר'יצ'וב (1939)

ח. מאסר של 9 חודשים ב"סלובודרנה".

תוך זמן קצר התברר לי ולא רק לי כמובן, שלא מדובר על עיכוב קל של כמה ימים בבירתה של סלובקיה, גרורת "הרייך". בימים הראשונים שכבתי על ספסל צר. כדי למנוע נפילה בלילה לפחות מצד אחד של הספסל, קרב חברי את הספסל שלו אל הספסל שלי וכך שכבנו ו"ישנו" בלילות. כאשר מדובר על יום יומיים הרי אין זה כל כך נורא, אבל ככל שהשהייה במקום זה התארכה התחלנו לשפר את "מגורינו". באולם, שאני "גרתי" היינו כ - 120 איש. בחדרי הספח, המסונפים לאולם זה, שוכנו עוד כמה עשרות אנשים. בקומה ב' של הבנין שוכנו הנשים, בס"ה היינו כ - 300 איש, מזה כשליש נשים. רוב רובם של האנשים היו מהפרוטקטוראט, אבל אליהם צורפה קבוצה קטנה של צעירים מגרמניה.
האוכל סופק לנו ממטבח ציבורי באזור והובא אלינו בסירים גדולים. ככל שהשהייה במקום התארכה נעשה האוכל דל יותר. לא התאוננו, כי הרי מדובר על תקופה קצרה של ימים בודדים, כך אומנם חשבנו בימים הראשונים. רוב רובינו גם לא זכינו לפינוק בתקופה האחרונה, לכן לא ניראה בעינינו העיכוב של כמה ימים, על כל התלאות הנלוות לעיכוב זה, כאסון.
איש מאתנו לא ידע מה פשר העיכוב וכמה זמן יימשך. בימים הראשונים לא העלינו כלל על הדעת, שהשהייה עלולה להמשך יותר מכמה ימים. ככל שהעיכוב התארך גברו העצבנות, ההתמרמרות והמתח. בשום פנים ואופן לא יכולנו להשלים עם העובדה, ש"הישיבה על המזוודות" עלולה להמשך זמן ממושך. בימים הראשונים ישנו בלילה מלובשים כפי שיצאנו מפראג ואיש לא רצה לפרק את החבילות, שנארזו לרוב בקפידה רבה. איש גם לא היה במיוחד מוטרד בכל הנוגע למשכבו, כי הרי לא היה כדאי להשקיע מאמץ מיוחד בגלל שהות קצרה. רק אחרי שבוע או עשרה ימים במקום זה התחלנו להתפכח ולשפר את עמדותינו. אני לכשעצמי שכבתי על ספסל צר ולא יכולתי לשפר את "מבצרי". למרות המתח, ההתמרמרות והדיכאון ואולי דווקא בגלל כל אלה התלוצצנו גם וכך זכו למשל המקומות השונים, שבהם התמקמנו בתוך האולם, לכינויים שונים ומשונים. המקום של שוכני הספסלים זכה לכינוי "קרון שנה", הכוונה היתה לקרון שנה ברכבת. כל החשמלאים בתוכינו התמקמו על מין "במה", מקום, שבו נערכו כניראה באולם זה הופעות, המקום הזה זכה לכינוי "הבלוק החשמלי" ועוד שמות בדומה לשמות שכונות בעיר.
השמירה עלינו הוטלה על ה"הלינקה גרדה", גוף צבאי פשיסטי, המקביל ל - ס'. ס'. בגרמניה.
היציאה והכניסה ל"סלובודרנה" הותרה רק באישור מיוחד. אכזריותם של שומרינו התגברה ככל שהיינו עצורים זמן ממושך יותר. מזלנו היה, שהשומרים שלנו לא בחלו בטיפה המרה ולעתים ניתן היה גם לשחד אותם.
היתה לנו הנהגה של כמה חברים. ההנהגה הזאת נקבעה ברובה עוד לפני יציאתנו לדרך על פי התנועות, שהשתתפו ב"טרנספורט" שלנו. ההנהגה טיפלה בכל הפניות, ה-

תלונות ובכלל בכל העניינים של העולים וכן ייצגה אותנו כלפי השומרים.כל יום הותר לנו לצאת לשעה לפני הצוהריים לחצר צרה,שבה הצטופפנו,כמובן רק בימים, שמזג האוויר איפשר זאת.לעתים בוטל הסיור בחצר כעונש,שהוטל עלינו על ידי השומרים.בחצר גם חילקו לנו את הדואר ונמסרו הודעות שונות על ידי חברי ההנ-הלה וכן על ידי השומרים.כאן נפגשנו גם עם החברות.זאת היתה הפגישה היחידה בין שני המינים,שהותרה על ידי השומרים.בתוכנו היו כמה עשרות זוגות נשואים. כל המכתבים היוצאים והנכנסים עברו צנזורה חמורה.

הותרו גם ביקורים .אלה היו כמובן מוגבלים בזמן ונערכו בחדר מיוחד ובהשגחת אחד השומרים.לפעמים אף השוחד לא הועיל כדי להאריך מעט את הביקור.גם אני זכיתי לביקור של אחותי.הביקור נתאפשר מאחר שעל ידי העיכוב בברטיסלבה,בירת סלובקיה,הייתי שוב באותה המדינה כמו אמא ומשפחתי.ביקור זה של אחותי היה חשוב מאד בשבילי.קודם כל הוא הקל מעט ולו רק זמנית על מצוקתי הנפשית.כל מה שלא יכולתי לכתוב השתדלתי כעת לספר בקצרה.לביקור זה היו גם השלכות מע-שיות.ביקשתי את אחותי,שתכתוב בדרך כלשהי לקרובינו בארץ ישראל,שישלחו לי סרטיפיקט של סטודנט.אני כידוע נתקבלתי לאוניברסיטה העברית בירושלים כבר בשנת 1936,מיד אחרי בחינות הבגרות שלי.כדי לקבל סרטיפיקט של סטודנט היה צריך לשלם את שכר הלימוד ועוד סכום ערבות לא מבוטל.קיוויתי שקרובינו בארץ ישראל ישלמו את הסכומים האלה נוכח המצב החמור באירופה ונוכח המצוקה,שבה הייתי נתון.המשרד הארץ - ישראלי בברטיסלבה היה קשור למשרד הארץ - ישראלי בבודפסט,בירת הונגריה,שבאותם הימים עוד לא היתה כבושה על ידי הגרמנים.

אחותי עוד ביקרה פעמיים בלווית אמא.כל ביקור גרם לי כמובן לשמחה אבל גם להתרגשות רבה.אמא התרגשה במיוחד והדמעות זלגו מעיניה ללא הרף.

במשך תשעה חודשים ישבנו כאסירים לכל דבר בתנאיי צפיפות חמורים.כאמור כבר אני שכבתי בכל אותם החודשים הארוכים על ספסל צר.על אותו ספסל לא רק לנתי בלילה אלא אף ביליתי עליו את רוב שעות היום והלילה.באולם,שבו "גרתי",שוכ-נו כ - 120 איש ולא היה לאן לזוז.המאושרים בתוכינו הצליחו לישון בלילה ואף שעות רבות במשך היום.אני לא נמניתי עליהם,שנתי לרוב נדדה בלילה ובמשך היום אפילו לא ניסיתי להרדם בתקווה שאצליח לפחות בלילה מעט לישון.גם בבית סוהר לפושעים חמורים זוכה כל אסיר למיטה,דבר שנמנע מאתנו.

על סדר היום אין מה לדבר,למעט מועדי הארוחות,שניתנו פחות או יותר בשעות קבועות.משחקי קלפים ריכזו חלק מאתנו.פה ושם ניסה מישהו לרכז סביבו קבוצת אנשים ולהרצות בפניהם.היו בינינו עורכי דין,רופאים,סטודנטים רבים ולרוב אוכלוסיה משכילה.

בגלל הצפיפות לא היה בעצם אפילו מקום "ציבורי" כלשהו כדי לרכז את העולים לישיבה בצוותא ולכן בילינו את רוב שעות היום והלילה על מקום משכבנו הדל. לעתים פרצו בינינו גם מריבות בדרך כלל על רקע "השגת גבול" ולעתים אף תגרות ידיים.כל אחד שמר על המקום המצומצם,שעמד לרשותו,בקנאות מופרזת.הצפיפות

החמורה הכבידה עלינו מאד, צפיפות, אשר מנעה את הפרטיות המינימלית ביותר - הכל היה גלוי לעיני ולאוזני כל 120 שוכני האולם.
יום אחד נמסר לנו, שאנו עומדים כולנו להשלח לשטח הפקר (Niemandsland), שטח, שנמצא בין מדינות שכנות ובעצם לא שייך לאף מדינה. גרוש פליטים לשטח הפקר היה מקובל באותם הימים. גורל מגורשים כאלה היה רע ומר ולעתים גורו ללא רח-מים. יש לזכור שמדובר על תחילת שנת 1940 - תקופה של מצב מלחמה, מלחמת עולם, על כל הכרוך בה. זאת היתה תקופה של מאמץ מלחמתי עליון והגורל של כמה פליטים יהודים לא עמד ברומו של העולם של המדינות הנלחמות.
נצטווינו על ידי שומרינו לארוז את החבילות ולהתכונן ליציאה. הסיבה לגרוש היתה כמובן ברורה - המימון לקיומנו לא סופק. בין תקווה ליאוש ארזנו את הפ-צינו וניסינו להפגין שקט נפשי. כמה מאתנו ניסו אף לשיר. כמה קבוצות ישבו על חבילותיהן הארוזות ושיחקו קלפים - הכל כדי להפגין מצב רוח של "כרגיל".
קשה לתאר היום את המתח ואת ההתרגשות פנימה בליבותינו. המצב הזה נמשך כמעט יום שלם. לפנות ערב נמסר לנו שהסכנה, לפי שעה, חלפה. המתח אומנם פג, אבל השאיר צלקת עמוקה בלב. חששנו שהמחזה עלול להתרחש פעם נוספת ואולי במהדורה חמורה הרבה יותר.
כשם שהצחוק מדבק בקבוצת אנשים ועובר מאחד לשני ולעתים אפילו בלי לדעת את הגורם לצחוק כך גם מדבק מצב רוח קודר בחבורת אנשים ובפרט בצפיפות, שבה היינו נתונים זמן ממושך כל כך ומצב הרוח הקודר הזה השתקף לרוב מפרצופינו.
נוסף על הביקורים האישיים זכינו מדי פעם גם לביקור של נציגי מוסדות יהו-דיים וציוניים. באחד הימים מסר לנו נציג המשרד הארץ - ישראלי בברטיסלבה, שלכמה מהכלואים הגיעו סרטיפיקטים. הודעה זו נמסרה לנו כמה חודשים לפני שעו-לי "סלובודרנה" סוף סוף יצאו לדרך. בין מקבלי הסרטיפיקטים הייתי גם אני.
קרובי בארץ אכן דאגו ושלחו לי סרטיפיקט.
כל הקבוצה הקטנה הזאת, הכוונה למקבלי הסרטיפיקטים, לא עלתה על עשרה איש, אולי אף פחות מזה, מתוכם היו כמחצית נשים. ההודעה על הסרטיפיקטים הוציאה את קבוצתנו הקטנה לגמרי מהמסלול. מה נעשה? נזוז עם אנשי ה"סלובודרנה" כאשר סוף סוף ייצאו לדרך או שמא נשאר בבירת סלובקיה, גרורת גרמניה הנאצית? אין כלל ספק, שבימים כתיקונם היה כל ציוני מאושר כאשר זכה לקבל סרטיפיקט.
מצד אחד הייתי מאושר, שקיבלתי סרטיפיקט של סטודנט, אך יחד עם זה גם קינאתי בשאר יושבי ה"סלובודרנה". ההודעה על קבלת הסרטיפיקט הוסיפה לי עוד סיבוך נוסף על שאר הצרות, שהיו לכולנו כאן. מה טעם בסרטיפיקט כאשר צריך שורה שלמה של ויזות לארצות השונות, שדרכן עלינו לעבור כדי להגיע לארץ. הכוונה לארצות כמו הונגריה, רומניה, טורקיה, סוריה ולבנון (שתי האחרונות היו באותם הימים תחת שלטון צרפתי) ומלחמת עולם השתוללה והגבולות בין רוב המדינות היו חסו-מים. שמועות על המצב הבינלאומי החמור חדרו גם אלינו ולא היה ספק, שהן אכן היו נכונות, שמועות אלה עוד יותר הגבירו את מצוקתי הנפשית ואת מצוקתם הנפ-

שית של עמיתי.
בין מקבלי הסרטיפיקטים היתה גם אישה מבוגרת, באופן יחסי, לעומת הגיל הממוצע של רובינו. היא היתה כבת ארבעים, שמה היה מצה. היא הצליחה בדרך כלשהי לקשור קשרים עם כמה נשים סלובקיות מהחברה הגבוהה בבירת סלובקיה. דרך קשריה השיגה מצה "אישור", כמובן לא רשמי, הכוונה לאישור בעל פה, אשר יאפשר את שהותנו לתקופה מוגבלת בברטיסלבה עד אשר נשיג את אשרות המעבר הדרושות. יש לזכור, שנשארנו בברטיסלבה ללא כל מסמך בתוקף. מצה דיווחה על האישור והודיעה לנו, שהיא החליטה להשאר בברטיסלבה כאשר עולי ה"סלובודרנה" יזוזו. איש מאתנו כמובן לא ידע עד כמה שאפשר לסמוך על "הפרוטקציה", שמצה השיגה. היא לא דובבה אותנו להשאר בבירת סלובקיה ולהמתין לאשרות המעבר. הבינונו שהיא היתה שמחה לו נשארנו כאן כולנו ביחד.
בקבוצתנו הקטנה התקיימו דיונים קדחתניים במגמה לגבש עמדה מוסכמת. הדיונים התקיימו כאשר היינו כולנו ביחד (בחצר) ולעתים ובעצם לרוב כאשר התפצלנו לקבוצות קטנות. תוך כדי הדיונים התיידדתי עם בחור אחד מעט צעיר ממני, שקודם כלל לא שמתי לב אליו. הוא היה תושב "הבלוק החשמלי", שמו היה שמעון. הוא קיבל את הסרטיפיקט דרך דודו, שהיה מרצה באוניברסיטה בירושלים. ישבנו עם שמעון שעות על גבי שעות ושקלנו מה עדיף, האם זה לא טירוף להשאר במדינה כמו סלובקיה (באותם הימים) בתור יהודי וללא כל מסמך אישי? מאידך גיסא מצה היתה בעינינו אישה בהחלט אמינה. סיכמנו עם שמעון לדחות את החלטתנו הגורלית עד סמוך לפני מועד היציאה של עולי "סלובודרנה."
אנחנו באנו ל"סלובודרנה" בדצמבר, בחורף קשה. בינתיים חלף החורף, חלף האביב, חלף גם הקיץ ואנחנו נשארנו כלואים. בסוף הקיץ או שמא זה היה בתחילת הסתיו, נמסר לנו, שעולי ה"סלובודרנה" אכן יזוזו בקרוב. שמועות כאלה הגיעו אלינו פעמים רבות והתרגלנו כבר לא להתרשם יתר על המידה מהודעות כאלה, אך הפעם לא היתה זאת שמועה, אלא הודעה של ממש. בחודש ספטמבר אכן זזו עולי "סלובודרנה" בדרך לארץ ישראל. שמעון ואני החלטנו, עם שאר מקבלי הסרטיפיקטים, לא להצטרף אליהם. קשה לתאר היום את עינויי הנפש, שקדמו להחלטה זו.
קבוצתנו התלכדה סביב מצה וכל מקבלי הסרטיפיקטים נשארו בברטיסלבה. קשה לתאר היום כאמור את עינויי הנפש שלי ושל שאר חברינו בקבוצתנו הקטנה לא רק לפני יציאתם של חברינו מה"סלובודרנה" אלא גם ובעקר אחרי יציאתם כאשר נשארנו מבודדים בבירת סלובקיה האנטישמית. מה יהיה הלאה? מתי אנחנו נזוז?

שמעון, ידידי הטוב, שאתו עברתי כברת דרך קשה ערב השואה..

ט. עוד כ - 8 חודשים בברטיסלבה.

עולי "הסלובודרנה" עזבו את ברטיסלבה בתחילת ספטמבר בדרכם לארץ ישראל.לא היה ספק,שמסעם יהיה קשה ומסוכן,אבל הם יצאו לדרך ואינם כלואים עוד.קבוצתנו הקטנה של מקבלי הסרטיפיקטים אף היא השתחררה אחרי 9 חודשי מאסר,אבל נשארה ללא אישורי שהייה בבירת סלובקיה הפשיסטית,גרורת גרמניה הנאצית,עם התקווה בלב,שגם אנו נזוז בקרוב.

מול "הסלובודרנה" היה מלון קטן,שבאותם הימים היה עוד בבעלות יהודית.החלטנו להשתכן בו זמנית.קיווינו,שבקרוב מאד גם אנו נזוז.אינני זוכר כבר את כל הפרטים,אבל נדמה לי,שרובינו הצלחנו לקבל חדרים במלון זה.שמעון ואני קיבלנו חדר חשוך במרתף,שכניראה נועד למשרתים של המלון והיה במקרה פנוי.השכר לא היה גבוה,אבל גם הכסף,שעמד לרשותנו,היה מצומצם מאד והספיק לימים ספורים בלבד.מאחר שלא היו ברשותנו מסמכים אישיים לא יכולנו לפנות לשום מוסד רשמי בענין קבלת עבודה.

דווקא ההגבלות,אשר הוטלו על היהודים,סייעו לנו באותם הימים להשיג עבודה. באותה העת נאסר על היהודים להעסיק עוזרות נוצריות.דרך הקהילה היהודית בברטיסלבה,שאליה פניתי,קיבלתי מקום עבודה בתור "עוזרת בית" ל - 5 שעות ביום אצל משפחה יהודית בעיר.העבודה לא היתה מכובדת וגם השכר לא היה גבוה ובכל זאת שמחתי מאד,שהמשפחה הזו הסכימה להעסיק אותי,אף על פי שלא הסתרתי, שאני בקרוב עומד לעזוב.כפי שהתברר לי מאוחר יותר לא הייתי היהודי היחידי, שנעזר על ידם.

גם שמעון השיג עבודה עקב הגזרות,שהוטלו על היהודים.עוזרות הבית הנוצריות, אשר לרוב גם התגוררו במקום עבודתן,שימשו את המשפחות היהודיות,בין השאר, בתור "שבסגוי",הווה אומר,הן כיבו והדליקו את החשמל אצל המעביד היהודי בשבתות ובחגים.שמעון החל להתקין בבתים של יהודים חרדים שעוני שבת,אשר מילאו את התפקיד של השפחה הנוצריה.

בברטיסלבה היו הרבה יהודים חרדים,שומרי מצוות והשמועה על שעוני השבת עשתה לה כנפיים.שעוני השבת נקראו לרוב "שבסאור".שמעון היה מוצף הצעות עבודה מאחר שגם דרש פחות כסף תמורת עבודתו מחשמלאי בעל בית מלאכה.לב לבו של שעון שבת היה שעון מעורר.שנינו כעת עבדנו.שמעון יצא בבוקר להתקין שעוני שבת ואני יצאתי למקום עבודתי כ"עוזרת בית".

כל היהודים בסלובקיה חיו באותם הימים בפחד מתמיד,לא כל שכן פליטים כמונו ללא אישורי שהייה ומבודדים ממשפחותיהם ומחבריהם.מדי יום פורסמו הגבלות נוספות,אשר הצרו את צעדיהם.בדומה לארצות,שהיו תחת שלטונה הישיר של גרמניה הנאצית,נאסר על היהודים גם כאן להיות מחוץ לביתם אחרי השעה 8 בערב.היהודים נצטוו למסור את מכשירי הרדיו,הכלבים,החתולים ושאר בעלי החיים הביתיים

וכן הוטלו על היהודים הגבלות והשפלות מסוגים שונים.למרות חומרת הגזרות,הרי ההשפלות הכבידו במיוחד.סלובקיה הפשיסטית השתדלה בכל כוחה לא "לפגר" ולהוכיח את נאמנותה לפטרונית הגדולה,לגרמניה הנאצית,על ידי רדיפת יהודים.

באחד מביקורי אצל משפחתי היתה לי שיחה קשה ונוקבת עם אמא.אחותי וגיסי לא היו באותה העת בבית.השיחה היתה קשה לשנינו.אמא דיברה מעט ובכתה חרישית את רוב הזמן.היא לא התאוננה על שום דבר מסוים,אבל לבה היה מר עליה.ניסיתי להסביר לאמא ולשכנע אותה,שהתקופה אומנם קשה,אבל זאת תקופת מעבר,אשר לא יכולה להמשך זמן רב.בכל מקרה מיד עם התבססותי בארץ אני עומד להעלות אותה אלי.אמי לא דחתה את הטעונים שלי ואמרה רק,שהיא כבר זקנה וחולה מדי בשביל התוכניות שלי.שנינו לא יצאנו מעודדים מהפגישה הזו ובכל זאת היה לי הרושם, שהצלחתי לנטוע שביב של תקוה בלבה הדואב של אמא.

מצב היהודים בסלובקיה נעשה מיום ליום חמור יותר.העסקים,שבידי היהודים, נגזלו מהם והועברו לידיים "אריות",לרבות המלון,שבו התגוררנו ונאלצנו כמובן לעזוב אותו תוך זמן קצר ביותר.

סיפרתי במקום עבודתי,שעלינו לעזוב ללא דיחוי את מעוננו וביקשתי עצה.גברת שיינר,שאצלה עבדתי,הציעה לי דירה לזמן מוגבל,לחודשי החורף.למשפחה הזו היה נוסף על הבית במרכז העיר,שבו התגוררו,עוד ווילה במבואות העיר,מין מעון קיץ.בווילה זאת היו שתי קומות.בקומה התחתונה התגוררו כמה בחורי ישיבה,ללא תשלום כמובן.בקומה העליונה לא התגורר איש.בקומה התחתונה היתה דירה גדולה בעוד שבקומה העליונה היה רק חדר,מטבח ושירותים.

גברת שיינר נתנה לי מפתח וביקשה אותי,שלמחרת היום אמסור לה האם אנו נרצה לגור שם וכן ביקשה אותי לדווח לה על מצב הדירה.היה לי הרושם,שמשפחת שיינר היתה מעונינת,שמעון הקיץ שלהם יהיה מאוכלס ולא יעמוד ריק ושומם.לי לא היה ספק,שנתגורר שם.האם היתה לנו ברירה אחרת?

מיד עם שובו של שמעון הלכנו לדירה החדשה.הצטערנו,שהווילה עמדה במרחק רב כל כך ממרכז העיר.הדירה היתה במצב לא רע,למעט חלון מנופץ אחד,לא מצאנו פגמים מיוחדים,על כל פנים לא פגמים,שיפריעו לנו.היינו כמובן מעדיפים להשאר בחדרנו במלון,אבל לא היתה לנו כל ברירה,נאלצנו לעזוב ולעזוב מיד.היינו אסירי תודה,שהשגנו את הדירה הזאת נוכח מצבנו.שני יהודים,ללא אישורי שהייה, ללא כסף,ללא עבודה של ממש במדינה פשיסטית כסלובקיה.למחרת היום הודעתי לגברת שיינר על החלטתנו והודיתי לה על העזרה החשובה.דיווחתי לה גם על מצב הדירה.

היה לנו מזל גדול בענין הדירה.הווילה היתה מוקפת בחורשה יפה ושקט שרר מסביב,ממש מעון קיץ.אומנם התקרבה עונת החורף,אבל אנחנו קיווינו,שלא נזדקק לדירה זו לזמן רב.מובן ומאליו,שהדירה הוצעה לנו בלי שנצטרך לשלם שכר דירה. עוד באותו היום העברנו כל אחד את תרמיל הגב ואת תרמיל הצד שלו,כפי שיצאנו לפני שנה לדרך לארץ ישראל.זה היה כל רכושנו.קבוצתנו הקטנה התפזרה,לאחר

שנאלצנו לעזוב את המלון, אבל המשכנו לשמור על קשר ונפגשנו לעתים קרובות.
בכל פעם שנפגשנו קיווינו, שמישהו מאתנו יהיה איש הבשורה ויודיע לנו, שיש בידו ידיעה בדוקה, שבקרוב הננו עומדים אכן לצאת לדרך בסרטיפיקטים שלנו. ציינתי ידיעה בדוקה, כי שמועות על תזוזתנו לא חסרו ואלה הגבירו עוד יותר את המתח, שבו היינו בלאו הכי שרויים כל העת. כמובן שכולנו היינו לא מעט מאוכזבים, אבל לא איבדנו את התקווה.
פעמים רבות הצטערתי, שלא יצאתי עם חברי מהסלובודרנה ב"עליה בלתי לגלית", אם כי לא ידענו מה עלה בגורלם. נדמה לי, שבימים אלה לא הייתי היחידי בקבוצתנו, שלא הירהר ולא חשב, שאכן לא שקלנו מספיק את החלטתנו להשאר בברטיסלבה, כאשר מלחמת עולם משתוללת סביבנו. לא שערנו, שכל כך קשה יהיה להשיג אשרות מעבר וללא אשרות מעבר אין הלא כל ערך לסרטיפיקטים שלנו.
נחזור לדירתנו. חברי שמעון, אשר בידו היו מעט כלי עבודה, ניגש מיד לשיפוצים ואני כמובן עזרתי על ידו. נוכח עונת החורף המתקרבת כיסינו בראש ובראשונה את החלון המנופץ בלביד (דיקט). עוד באותו היום ביקרנו אצל שכנינו הדתיים, אשר התגוררו בקומה התחתונה. בדירה זו התגוררו חמישה בחורי ישיבה. סיפרנו להם, שבאנו לגור לווילה זו לזמן קצר ושאנו בדרך לארץ ישראל ומקווים בקרוב לזוז. בחורי הישיבה היו אדיבים, אבל לא גילו כל ענין בארץ ישראל וגם לא עיכבו אותנו באופן מיוחד כאשר נפרדנו מהם. הביקור היה קצר, אבל השאיר רושם עמוק עלינו. שקט ושיווי משקל נפשי קרנו מהבחורים האלה, הרכונים על ספריהם העבים. בחדר היה מורגש ריח של ספרים עתיקים. היה לנו הרושם, שבחורים אלה מנותקים מכל הנעשה סביבם. קינאנו בהם ובמיוחד על השקט הנפשי שלהם.
בדירה זו התגוררנו כחצי שנה עד אשר סוף סוף יצאנו לדרך לארץ ישראל. היו אלה חודשים של מתח נפשי, חודשים של תקוות ואכזבות. לדירה זו קשורים גם זכרונות של אהבה תמימה. כאן בילינו לא מעט עם שתי בנות חמודות, שהפרדה מהן כלל לא היתה קלה.
עונת הסתיו לכשעצמה יש בה מן העצב. העלים על העצים נבלו והחלו לנשור. שעות האור נתקצרו ושעות החושך התארכו. הגשמים התרבו ונעשה קר יותר. כל זה כאשר לא פעם הלכנו לישון על קיבה ריקה והקור הציק לנו. הווילה, שבה התגוררנו, היה מעון, שהתאים לחודשי הקיץ, אך לא היו בו סידורים מתאימים לחורף.
כאן עלי להזכיר את מצה. אישה זו ידעה לרכז סביבה את קבוצתנו הקטנה ולעתים גם לא מעט מיואשת. מצה, כמו שאר חברי קבוצתנו, השיגה לה דירה, לאחר שנאלצנו לעזוב את המלון, דירה של חדר וחצי והתגוררה עם חברה אחרת מקבוצתנו, אשר במיוחד נזקקה לסעד נפשי. מצה ידעה בימים הקשים האלו ליהודי סלובקיה בכלל ולפליטים כמונו בפרט, לעודד ולעתים אף לבדר. היא לא נתנה לנו לשקוע במרה שחורה.
למצה היה גם מזל, שהיתה בעלת מקצוע מעולה. בפראג היה לה מכון יוקרתי למחוכים והיא המשיכה גם כאן לעבוד ושמה הלך לפניה. תוך זמן קצר באופן יחסי רכשה

לה לקוחות מ"החברה הגבוהה".מצבה הכלכלי של מצה היה טוב,על כל פנים בהשוואה לשאר חברי קבוצתנו.

למצה היו,כפי שכבר הזכרתי,קשרים בחברה הגבוהה.הובטח לה,שהמשטרה,לפי שעה, תתעלם מאתנו וכך גם תדחה,ולו רק זמנית,סכנת גרושנו,על כל הכרוך בגרוש באותם הימים.כמובן שלא ניתן היה לסמוך על קשרים אלה,אבל כל יום,שעבר בשלום על קבוצתנו בתקופה קשה זו ליהודי סלובקיה היה חשוב מאד.

לשמעון היו תקופות של תעסוקה מלאה,אבל היו לו גם ימים,שלא היתה לו עבודה. כדי להגדיל את מספר הלקוחות הוא קיבל על עצמו,נוסף על התקנת שעוני שבת,גם כל מיני עבודות כחשמלאי,כמו כן התמחה בתיקון מכונות כביסה.אני המשכתי בעבודתי והייתי אסיר תודה למשפחת שיינר על שהעניקה לי עבודה ודירה.

באחד הימים חזר שמעון מעבודתו וסיפר לי,שהוא עבד כמה ימים אצל משפחה אחת ושם הכיר בת נחמדה,כבת 17.הוא קבע אתה כבר פגישה,שמה היה יוליה.מאותו יום ואילך נפגש שמעון עם יוליה כמעט כל יום.לאחר כשבוע הופיע שמעון עם יוליה ועם אחותה סוזי בדירתנו.סוזי היתה בשנתיים מבוגרת מאחותה.הופתעתי על ידי הופעתן הנאה של שתי הבנות.

מכאן ואילך נפגשנו כמעט כל יום עם הבנות.למרות המגבלות השונות,שעמדו בדרכנו וחרף העובדה,ששנינו בעצם "ישבנו על המזוודות" התפתחה ידידות ואהבה תמימה בין סוזי לביני וכן בין שמעון לבין יוליה.

אף על פי שהבילויים שלי עם סוזי היו מהחוויות הנעימות בתקופה קשה זו, הצטערתי לעתים,שבכלל הכרתי אותה,נוכח עלייתי הצפויה ארצה,שלה ציפיתי כל כך ושכמובן תפריד בינינו.נפגשנו לרוב אחרי הצוהריים.הבנות לא הורשו לצאת בערבים.זאת היתה משפחה דתית ואביהן החמיר במיוחד עם הבנות.

בדרך כלל נפגשנו בדירה שלנו.שמעון ואני העדפנו ככל האפשר פחות להחשף בעיר מאחר שכידוע לא היו לשנינו שום מסמכים אישיים.

הזכרתי כבר את בחורי הישיבה בווילה שלנו.לא היו לנו קשרים אתם וכמעט שלא נפגשנו ובכל זאת פרץ פעם וויכוח קולני בינינו.באחד הימים כששמעון ואני חזרנו למעוננו,לאחר שליווינו את הבנות לביתן,המתינו לנו בחורי הישיבה בפתח הבית.הם דרשו מאתנו לא להביא בנות לבית,כי זה מפריע להם להתרכז בלימוד התורה.היינו מאד מופתעים ולא ידענו איך להגיב.הסברנו להם,שאלה הבנות שלנו ואנו לא מביאים כל יום בחורות אחרות.על כל פנים הם חזרו על דרישתם החד משמעית להפסיק לאלתר להביא בנות לווילה.הם גם איימו עלינו, שיפנו למשפחת שיינר בענין הבנות.

כאשר שבנו לדירתנו חשבנו על כל הענין.התברר לנו,שבחורי הישיבה אולי בכלל לא היו שמים לב לביקור הבנות לולי העליה והירידה במדרגות הבית,שלווו לרוב בדיבור בקול רם ובצחוק קולני,האופייני לבנות צעירות.החלטנו להקפיד ככל האפשר לא לעורר את תשומת לבם של בחורי הישיבה.היחסים עם השכנים בקומה התחתונה חזרו להיות תקינים.

בברטיסלבה היה משרד ארץ-ישראלי (Palestinaamt).בראשו עמד מר רוזנטל,אשר טיפל גם בעליתנו.המשרד הארץ-ישראלי בברטיסלבה קיים מגע רצוף עם המשרד הארץ-ישראלי בבודפסט,בירת הונגריה,שלפי שעה שמרה על עצמאותה.בין הונגריה לבין בריטניה היו באותה העת עוד יחסים דיפלומטיים.הסרטיפיקטים שלנו יכלו להשלח רק למשרד הארץ-ישראלי בבודפסט.ממשלת המנדט בארץ ישראל היתה באותם הימים כידוע ארץ חסות של בריטניה.

במשך כל שהותנו בברטיסלבה קיימנו קשר רצוף עם המשרד הארץ-ישראלי בעיר. באותם ימי מצוקה של יהודי סלובקיה,כאשר כל יהודי ביקש להמלט לארץ חופשיה, לא היה קל להכנס למשרדו של מר רוזנטל.המוני יהודים הצטופפו בחדר ההמתנה של המשרד בתקווה להסדיר את עליתם ארצה.

מר רוזנטל כבר הכיר את חברי קבוצתנו.כאשר הוא ראה אחד מאתנו במשרדו היו לו במשך כל אותם החודשים האלו לרוב תשובות שגרתיות - "הענין בטיפול" או "אין שינוי" ועוד.לעתים היה לנו הרושם,שענין הסרטיפיקטים שלנו אכן יסתדר בקרוב,אבל זמן קצר אחרי זה שוב התרשמנו,שהסיכויים לעליה קרובה בעיצומה של המלחמה קלושים.המצב הבינלאומי בשנת 1941 לא היה מעודד באירופה בשביל היהודים.חיינו באותם הימים התנהלו בין תקווה ליאוש ובין יאוש לתקווה.

כל אותו הזמן קיימתי קשר מכתבים רצוף עם אמא ועם משפחתי.מצב בריאותה של אמא היה לשמחתי כעת פחות או יותר מאוזן.

אף שלא גרנו במרוכז נפגשה קבוצתנו הקטנה מדי פעם.נוכח העדר שינוי במצבנו שקענו במשך החודשים הרבים של ציפיה למין אדישות.לעתים כבר שכחנו,שאנחנו בעצם בדרכנו לארץ ישראל.

זה היה הרקע הנפשי של קבוצתנו כאשר מר רוזנטל הודיע לנו בתחילת אפריל 1941,שמועד יציאתנו קרוב.היה לנו ברור אם אכן תתאמת הודעתו זו,הרי שנזוז באמת בקרוב,כי אשרות המעבר מוגבלות בזמן ובפרט בימי מלחמה.

מכאן ואילך הענינים הסתדרו מהר,אולי אף מהר יותר מששערנו.התברר סופית, שההודעות על תזוזתנו מהימנות ואנו בקרוב נצא לדרך.

אחרי ציפיה דרוכה נמסר לנו סוף סוף המועד של יציאתנו.נשארו לנו עוד כשבועיים בברטיסלבה.עם הוודע מועד יציאתנו כתבתי מיד ליקירי.כמובן שציינתי כרגיל על יד המועד גם את ההסתיגות שלי.

אחותי ענתה ללא דיחוי על מכתבי והזמינה אותי,אם רק אוכל להשתחרר כעת, לביקור קצר ערב עליתי.היא הבטיחה בכל מקרה לבוא אלי לברטיסלבה כדי להפרד ממני וכדי לעזור לי באריזת חפצי.היא הוסיפה,שגם אמא תבוא,אך בואה תלוי ממצב בריאותה.

מיד עם קבלת המכתב מאחותי,שבו היא רמזה על מצב בריאותה הרופף של אמא, החלטתי למחרת היום לנסוע למשפחתי כדי להפרד לפני עליתי.מתח רב שרר בקבוצתנו הקטנה ולא היה קל לעזוב את ברטיסלבה ערב יציאתנו,אבל הנסיעה לאמא ולמשפחתי קדמה לכל.רציתי לחסוך לאמא את הנסיעה המאומצת לברטיסלבה.

הביקור ליום אחד היה קשה בשבילי ולא פחות קשה בשביל משפחתי.הפרדה לזמן בלתי ידוע השרתה אווירה קשה על כולנו.
למחרת בבוקר ליוו אותי אמי ואחותי לתחנת הרכבת.לכולנו היו דמעות בעיניים. ביטוי פניה של אמא לא השאיר ספק לגבי החשש,שלא נתראה עוד.
לקראת העליה הקרובה נקבע אחראי לקבוצתנו,אשר אסף אותנו לכמה פגישות במגמה לארגן את כל הדרוש לקראת יציאתנו לדרך.אין לשכוח,שעמדנו לצאת בעיצומה של מלחמה.
אני הייתי במיוחד במצוקת זמן לפני עלייתנו,כי הפסקתי את עבודתי רק סמוך לפני יציאתנו.דחיתי ככל האפשר את הפסקת העבודה אצל משפחת שיינר בגלל החשש, שנסיעתנו תדחה והמשפחה תמצא לה בינתיים מחליף במקומי.
כמוסכם באה אחותי יום לפני יציאתנו והביאה אתה שפע של מאפה,שאמא הכינה, מאפה,שמאד אהבתי ושגם לא מתקלקל במהרה.אחותי סיפרה לי,שאמא לא בקוו הבריאות.היא אומנם לא שוכבת,אבל מוטב למנוע ממנה מאמץ ובעיקר התרגשות.לכן שיכנעה אותה לא להצטרף אליה לברטיסלבה.
אחותי שמחה להפגש עם שמעון,עם סוזי ועם יוליה.שמעון ואני ליווינו כרגיל את הבנות לפנות ערב הביתה ונדברנו,שנפגש למחרת בתחנת הרכבת לפני יציאתנו. למותר לציין,שכולנו התרגשנו.הבטחתי לסוזי,שאכתוב לה מיד כאשר אגיע ארצה. לעתים אני משתומם היום איך זה קרה,שהיחסים בין שמעון לבין יוליה וכן ביני לבין סוזי נעשו הדוקים כל כך תוך זמן קצר באופן יחסי.כנראה שהתקופה המיוחדת זרזה יחסים אלה.
מסרתי את מיטטי לאחותי וסידרתי לעצמי "מיטה" על הרצפה.החלטנו עם אחותי ללכת מוקדם לישון,כי ללא ספק עומד לפנינו יום קשה.התקשינו להרדם.דיברנו על מצב בריאותה של אמא וכן העלינו זכרונות מילדותנו.בין השאר גילתה לי אחותי, שהיא בהריון.היא הצטערה,שלא אכיר את התינוק שלה.פיטפטנו עד מאוחר בלילה בלחש באופן שלא נפריע לשמעון.
למחרת בבוקר הוציאה אחותי את הכל מתרמיל הגב ומתרמיל הצד שלי וארזם שנית ביחד איתי כדי שאדע איפה כל דבר נמצא ואחסוך מעצמי חיפוש ובילבול מיותרים. אדית עזרה גם לשמעון באריזת חפציו.
סידרנו בכוחות משותפים את הדירה וכן בדקנו פעם נוספת האם לא שכחנו בדירה דבר מה.את המפתח מסרנו,כמוסכם עם גברת שיינר,לבחורי הישיבה בקומה א'.
כשעה לפני מועד היציאה של הרכבת הגענו לתחנה ולא היינו הראשונים.יוליה וסוזי המתינו לנו.המתח היה רב וכולנו התרגשנו.אחותי ושתי הבנות ניגבו מדי פעם את הדמעות.
סוף סוף הגיעה הרכבת וחברי קבוצתנו הקטנה עלו לקרון אחד.אחותי ושתי הבנות נשארו על הרציף עד אשר הרכבת זזה.הצלחתי להגיע לחלון ונפנפתי להן מהרכבת המתרחקת.לכולנו היו דמעות בעיניים.חשבתי על אמי החולה,שכנראה מברכת אותי ומאחלת לי דרך צלחה.

נפרדנו ערב השואה - אני הצלחתי לעלות ארצה ואילו כל משפחתי ורוב רובם של חברי בגולה נספו בשואה.

כל משפחתי ז"ל (אמי היקרה, אחותי, גיסי ובן אחותי הקטן) נספתה בשואה.
אבי ז"ל נפטר בהיותי ילד קטן.

